

DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

N. IORGA

**Desvoltarea ideii unității
:: politice a Romînilor ::**

Lecții făcute la Universitatea din București.

BUCUREȘTI

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1915.

Prețul : Lei 1.25

N. IORGA

**Desvoltarea ideii unității
:: politice a Romînilor ::**

Lecții făcute la Universitatea din București.

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI ȘCOALELOR
1915.

AUTOR *Neculae Jorga*
VOL *Desvolt. ideii unit. polit. a Românilor.*
Nº *3824* ANUL *1915*

I.

Pentru multe persoane, și nu numai pentru acelea care au căldura vârstei lor tinere sau vârstei lor prea bătrâne, ideea aceasta de unitate politică a Românilor pare atât de naturală, cum și este în teorie și cum este mai ales în forma la care am ajuns acum, nu în aceia la care s'au oprit alte epoce, încît foarte mulți cred că n'a putut să existe o națiune română cuge-tînd cît de cît la împrejurările în care este menită să trăiască, fără să descopere imediat această necesitate fundamentală, cu neputință de înlăturat, a unității poli-tice a poporului nostru. Chiar unele cercetări, ba destule cercetări de amănunte sînt înrîurite de această părere. Vremile ne-au tăiat în multe bucăți, și noi am fi simțit de la început nevoia, nu numai de a *ne simți* același popor, cum ne-am simțit totdeauna mai mult sau mai puțin clar și cu mai multă sau mai puțină putință de a înfățișa acest lucru într'o construcție teoretică, într'o teorie politică, ci am fi căutat, pe căi simple la înce-put, pe căi potrivite cu o cultură mai înaltă pe urmă, să realizăm o unitate românească.

Părerea este greșită. Aceasta nu înseamnă că n'a existat la început o unitate politică românească abso-lută, în anumite forme potrivite cu epoca aceia. Da, a existat, și de mai multe ori, în forme deosebite, dar fără ca pentru aceasta să rămîie anumite reminis-

cențe pentru a provoca anumite tendințe, care, la rîndul lor, să fi servit la o anumită activitate conștientă și consecventă dezvoltată în sensul acesta.

N'aș zice înaintea de sfîrșitul veacului al IX-lea, cînd se pune de obicei ocuparea Panoniei de Unguri, cîi încă înaintea de începutul veacului al IX-lea, cînd, de fapt, Ungurii au pătruns în *Ardeal*, a existat fără îndoială o unitate politică a Romînilor, dar cu un caracter general.

Noi, cari ne-am născut într'un Stat, cari am văzut Statul acesta lucrînd în jurul nostru, cari ne simțim prin toate interesele noastre și prin toate elementele cugetării noastre, ba chiar prin unele elemente ale simțirii noastre patriotice legați de un Stat, nici nu putem să înțelegem alcătuirii care n'ar avea acest caracter al Statului. Vorbim de „Statul“ roman, de „Statele“ medievale, de „Statele“ din epocă modernă, de Statele contemporane, fără să ni dăm seamă cît de puțin se aplică unora din aceste „State“ ideia de Stat așa cum au înțeles-o unii jurisconșulți germani de la începutul veacului al XIX-lea, un Savigny de ex., și cum o admite azi toată lumea. Noi nu ni putem închipui decî un Stat care să nu se razime pe teoriile acestea generale ale jurisconșulților europeni din veacul al XIX-lea, și, cu toate acestea, Statul modern este numai ultima formă la care a ajuns omenirea în elaborarea ideii unei vieți comune, supusă unor principii superioare și realizată în anumite forme materiale care derivă din principiile acestea superioare. Pentru a înțelege istoria veche, istoria medievală, trebuie să înlăturăm hotărît reminiscențele noastre de Stat modern.

Trebuie să zicem că a putut exista odată o viață politică comună a tuturor Romînilor, fără să fi existat un Stat românesc. Trăiam în comunități asămănătoare

cu comunitățile slave. Într'o comunicație recentă la Academie¹, am căutat să arăt cum organizația aceasta voevodală primitivă putea să fie supusă unei puteri centrale din afară și nu represinta pentru poporul nostru sau pentru popoarele slave unite cu noi o concepție politică reală și consolidată, trainică. Pentru Slavi a trebuit totdeauna ca ideea politică menită să-l organizeze și să-l mențină în organizație să vie din afară. Întru cîtva ea a venit și de la noi; noi am fost în stare să dăm Slavilor elemente politice care veniau din fondul nostru, și din care cauză Slavi s'au și contopit în noi, și nu noi într'înși.

Prin urmare erau Voevozi risipiți pe pămîntul românesc unic. Oamenii se știa în atîrnare de cutare cneaz-jude și Voevod și se numiau după locuința lor în vecinătatea cutărui rîu. Romîni însă, numindu-se astfel supt raportul politic, nu supt cel omenesc, nu există până la întemeierea principatului Țerii-Românești. Până atunci exista Olteni, Jieni, Birsani, Ialomițeni, Moldoveni, Sireteni ș. a. m. d. Unele din aceste nume s'au păstrat în numiri de țeri, cum e cazul pentru Țara Oltului, Țara Birsei, Țara Jiului, dar mai ales pentru Țara Moldovei, Principatul Moldovei de mai tîrziu. Altele trăiesc numai în numiri de familii din timpurile noastre.

Voevozii aceștia aveau legături întîmplătoare între ei. Poate că se ajutau în războaie, dar și purtau război unii contra altora. Unii atîrnau de un stăpîn mai puternic din vecinătate, pentru alții era alt stăpîn mai puternic. Erau unii cari atîrnau de Unguri, alții de Pecenegi; puteau să fie în legături cu Bulgarii, cu Statul bulgăresc de dincolo de Dunăre, sau, după întemeierea Statului sîrbesc, au putut să fie Voevozi ro-

¹ *Imperialismul austriac și rusesc în dezvoltare paralelă.*

mîni din părțile Banatului în legătură și cu Sirbii.

Cum se vede, o viață politică *de același fel* era pentru toți Romîni, dar nu *aceiași* viață politică pentru toți Romîni. Formele ca și principiile acestei vieți erau comune, ele derivau din fondul original al civilizației românești, dar niciunul din acești Voevozi nu a simțit printr'o tendință superioară nevoia de a-și confunda țara cu țara altuia. *S'a întîmplat* de s'a confundat une ori, prin împrejurări pe care nu le știm, dar le gîcim. A fost un Voevodat în Argeș și mai multe Voevodate la Olt, în părțile Jiiurilor: două cnezate și un cnezat saū județ cu titlul de Voevod pentru șeful său, ale lui Ioan, Fărcaș și Litovoiu. Existau astfel și în Oltenia stăpînitori de Romîni, și exista unul și în Argeș. Principatul din Argeș le-a mîncat pe celelalte trei, iar înainte de aceasta cnezatul voevodal al lui Litovoiu a distrus cnezatele fără titluri voevodale ale lui Ioan saū Fărcaș și urmașilor lor. În ce fel s'a petrecut aceasta pentru cei d'întăiu, nu știm. Pentru Litovoiu ni se spune că a avut război cu Ungurii, că a fost omorît, că fratele lui, prins, a fost trimis înapoi ca vasal. O fi intervenit și vre-o căsătorie, care permitea în epoca aceea să se treacă într'o formă decentă stăpînirea de la cel care abdică în mîna celui mai tare. Astfel principele din Argeș a ajuns să fie Domn „a toată Țara-Românească“. Titlul acesta de Mare-Voevod „a toată Țara-Românească,“ e purtat, de altfel, numai până la Dan al II-lea, a cărui stăpînire se mîntuie după 1430, iar de acolo înainte toți își zic numai „Voevozi“, începîndu-se era de vasalitate față de Turci.

S'ar crede că acel titlu a putut fi împrumutat ca multe alte lucruri de la cancelaria sîrbească, împreună cu terminologia documentelor noastre,—căci am avut întăiu o cancelarie latină și numai pe vremea lui Mircea-cel-Bătrîn s'a trecut la cancelaria slavonă—, însă se pare că nu

e așa. Titlul cel mare resulta din conștiința nouă căpătată de Domnul din Argeș, Basarab și urmașii săi, din faptul că mai multe Voevodate românești fuseseră contopite în Voevodatul său, așa că nu mai rămasese pe pământul Țerii-Românești nicio altă formațiune liberă decît aceia din Argeș. Voevozi romîni nu mai erau, afară de pribegii aceia din Ardeal, pe la 1340, cari poate fuseseră înlăturați prin unificarea principatului.

Dar chiar așa, dacă am admite că principatul Țerii-Românești are sensul *acesta* și că universalitatea sa românească se întindea și asupra regiunilor moldovenești, totuși el nu represintă unitatea românească generală, fiindcă nu se întindea asupra Ardealului. Că unele regiuni ardelenene făceau fără îndoială parte din Voevodatele românești existente la 1250 se poate. Țara Hațegului este pomenită într'un act de atunci¹ în așa fel, încît se vede că era în legătură cu cnezatul voevodal al lui Litovoiu. S'a emis, de d. Onciul, și părerea că la începutul veacului al XIV-lea Făgărașul și Amlașul aparțineau Țerii-Românești². Nu mă pot uni cu această părere. Pentru mine rămîne fapt că ducatul acesta este o creațiune a politiceii cu totul speciale, influențată de obiceiuri occidentale, a lui Ludovic-cel-Mare regele Ungariei. Ducatul acesta era o „nova plantatio“ pe la 1370; el nu datează decî de la începutul veacului al XIV-lea.

Posesiunea aceasta pe care o capătă Vladislav-Vodă în Ardeal nu însemnează cîtusi de puțin mărirea din spre partea Ardealului a acestei Țeri-Românești. Voevodul Ardealului intrase în atîrnare față de regii Ungariei, și așa a rămas până la ridicarea Țerii-Ro-

¹ Vezi-l în Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 73 și urm., no. 82.

² V. I. Minea, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului*, București 1914, p. 7.

mănești. A avut totuși contact strâns cu noi. Expedițiile pe care le făcea Ștefan-cel-Tinăr în Bulgaria cu ajutorul Cumanilor de „dincoace“ arată cât de mare era importanța Ardealului pe această vreme. Contingentele ardelenesti și argeșene mergeau până în a-dîncul Bulgariei în ultimul sfert al veacului al XIII-lea. Dar nu e mai puțin adevărat că Voevodatul nu s'a desfăcut niciodată din atîrnarea sa de regatul Ungariei. Formă proprie, dar cu toate acestea parte constitutivă din monarhia Arpadienilor.

Așa dar, odată ce lipsia Ardealul cu părțile vecine, Maramurășul, plin de Voevozi până la întemeierea Moldovei și după aceasta, natural că o unitate politică românească nu exista, și nu putea să existe în sensul mîndru în care o înțelegem și o dorim noi. Chiar dacă este falsă teoria pe care o reprezintă acum de curînd d. Andrei Veress¹, că adevărat Domniile noastre au fost supuși regilor Ungariei, că ar fi declarat întotdeauna că țerile lor sînt părți integrante din regatul Ungariei, totuși, chiar aici, ceva, o atîrnare, o situație de inferioritate, primită cu amărăciune, scuturată cu revoltă, dar impusă din nou cu sila, a existat, și, existînd, în felul acesta situația sigură, consolidată, promițătoare de unitate nu putea fi.

Mai târziu, cînd din Baia s'a coborît principatul moldovenesc într'o dezvoltare puternică, ajungînd până la Dunăre, s'a creat *a dualitate românească și în părțile noastre*. Evident că întinderea Moldovei n'a plăcut Domnului de la Argeș, dar el n'a putut-o opri, — și era și foarte greu. Sarcina Moldovei a fost înlătu-

¹ Andrei Veress, *Acta et epistolae relationes Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia spectantia*, I (1468—1500), Budapesta 1914.

rarea stăpînirii ungurești dintre Siretiu și Carpați și a celei tătărești dintre Siretiu și Nistru. Dar este întrebarea dacă sarcina aceasta ar fi putut-o realiza cineva care se răsima pe munții din Argeș, și nu cineva care se răsima pe munții din Baia și din Neamț.

Așa însă dualitatea aceasta s'a stabilit și a rămas. Dacă am fi avut un sentiment de unitate politică, cea d'întăii ideie pentru noi ar fi fost să facem așa ca să se confunde amîndouă principatele. Aceasta nu s'a întîmplat niciodată, și niciodată n'am căutat s'o facem. Domniș noștri n'au avut totdeauna între sine relații pașnice. În relațiile lor războinice, cîte uniș au fost total biruiți. Cred, de ex., că pentru chestiunea Chilei, care atunci era chiar la gurile Dunării, pentru stăpînirea gurilor Dunării prin urmare, Mircea-cel-Bătrîn a venit în Moldova și a pregătit Domnia lui Alexandru-cel-Bun, luînd pe Iuga „la sine“. Dacă ar fi existat ideia de unitate politică, romînească, ar fi „luat la sine“ nu numai pe Iuga, dar și principatul Moldovei. Ajunseseră însă cîteva decenii pentru ca o tradiție dinastică să se stabilească în Moldova, și această tradiție dinastică își va avea însemnătatea ei, fără să aibă aceia, excepțională, care i s'a atribuit une ori, de a resuma viața românească în aceste părți.

De almintrelea „dinastie“ nu se înțelegea în sensul de acum, cu sentimentele simbolice superioare care încunjură ideia suveranului. Era mai mult conștiința aceasta că țara este moșia Domnului, proprietatea lui, cum era pentru Merovingienii Galia, cum erau pentru ducii arpadieni cuceririle lor din Panonia ș. a. m. d. Și era un fel de respect mutual, tacit, în ceia ce privește lucrurile acestea. Biruia Domnul *unei* țeri pe Domnul vecin? Nu păstra fructul biruinței sale, ci-l trecea altui membru din aceiași dinastie învinsă, care

era dispus să-î servească interesele. De atîtea orî aî putut să intervie Domniî dintr'o țară în cealaltă; nicî-odată nu s'aî gîndit la unirea principatelor. Era a-ceasta o idee cu totul străină pentru ei, din acelea ce nu se purtaî obișnuit prin mintea lor, potrivit cu gradul lor de cultură și acel de înnaintare politică a timpului.

Iată încă un cas: într'un moment, după moartea lui Dan al II-lea în Muntenia, Domnul Moldovei Alexandru-cel-Bun vine și, înlăturînd alți candidați, împiedecînd să se așeze în principat Vlad Dracul, așează pe boierul Aldea, pe care îl botează Alexandru, ca și dînsul, un nume care nu era necunoscut pentru Munteni, dar care nu exista în legătură cu tradiția cea mai recentă a numelor domnești —, căci se știe că Domnul care se suia pe tron își lua alt nume decît numele purtat ca boier. Pe atuncî era vremea Vlazilor, a Mircilor și a numelor derivate din acestea; și „Alexandru“ era un nume vechiî de aproape un secol, care ieșise din us. Așa dar el pune acolo Domnul lui, îl susține cu Moldoveni, pune strajă moldovenească lingă el, dar, cu toate acestea, fiecare țară rămîne cu rosturile ei deosebite. Mai trece cîtăva vreme și Vlad Dracul poate să intervie în împrejurările din Moldova. Aî fost prin urmare momente cînd ar fi putut și Domniî munteni, la rîndul lor, să plătească polița Moldovenilor și să unifice principatele. Ștefan-cel-Mare ajunsese, apoi, în stare să puie un șir de Domniî în Țara-Românească, dar nu i-a venit în minte nicîodată să se așeze el însuși în Scaunul muntean.

Cum nu i-a trecut în minte lui Ștefan să se așeze în locul lui Tepeș, lui Radu-cel-Frumos, lui Basarab-cel-Mare, în locul lui Basarab-cel-Mic, în locul lui Vlad Călugărul, în locul lui Mircea, pe care-l pusese mai înnainte, tot așa nu i-a trecut prin minte lui Bogdan,

care era pe jumătate muntean, prin mamă-sa Maria, fiica Radului, să se substituie unor Domni munteni, cari de sigur că n'aveau mai multe drepturi decît dînsul în ceia ce privește descendența. Luptele dintre Ștefăniță și Radu de la Afumați n'au avut altă cauză decît incidente din viața de familie a Domnilor ambelor țeri, fiecare voind să iea pe fata cea mai mică din cele două lăsate de Basarab-Vodă Neagoe.

După aceasta ajungem, pe la 1550, la o vreme cînd principatul Moldovei are o însemnătate mai mică și cînd, prin urmare, s'ar fi putut gîndi cineva la înlocuirea Domnului de aici. Intervenții nu lipsesc. A fost intervenția lui Ioan-Vodă cel Cumplit, mai târziu intervenția lui Alexandru-Vodă, ca să așeze pe fratele său Petru Șchiopul în Moldova. Fără să mai vorbim de haosul din vremea lui Mihai Viteazul și după dînsul.

Iar, în secolul al XVII-lea, cine se uită numai la aparență ar putea să bănuiască iarăși ideile de acestea, de unitate politică românească, văzînd pe Vasile Lupu care nu-și află astîmpăr și caută să așeze pe fiul său Ioan, cel cu oasele moi, orî pe fratele său ca Domn în Muntenia, în locul lui Matei Basarab. Dar singur faptul că el vrea să așeze pe alții și nu se gîndește că el ar putea să domnească în Țara-Românească arată că o astfel de ideie nu putea exista.

De almintrelea motivul îl găsim, în afară de acel respect al drepturilor altuia, și în faptul că fiecare țară își avea datinele sale deosebite, și în comerț, și în organizația orașelor, și în cîrmuirea Ținuturilor. Moldovenii n'au cunoscut județele. Județele sînt numai la Munteni, al căror principat s'a alcătuit din Ținuturile unor „juzi“ autonome (judele de Jiî, de Jaleș, încă în vremea lui Mircea). De sigur că dreptul autonom al diferitelor părți exista și pe vremea aces-

tuia, juzi olteni funcționând în locul Banului din Craiova de mai târziu. Prin urmare, de oare ce datinele de cîrmuire erau deosebite, dezvoltate în alte împrejurări, în altă vecinătate, supt altă înfrurire străină, de oare ce pe vremea aceia, cînd legea nu exista, datina era atot-puternică, îi venea greu cuiva să cîrmuiască în două locuri după două datini: *datina lui n'o putea impune, datina altuia n'o putea primi.*

Cu atît mai puțin putem admite idei de acestea de unitate politică națională în ceia ce privește pe Romîniî din Ardeal. Ei n'aû cerut așa ceva. Un lucru foarte curios este următorul: în Țara Făgărașului, care a fost, cum am spus, o „nova plantatio“, o „descălecare“ a teritoriilor colonisate de Mircea și predecesorul său Vlaicu, s'aû așezat boierii de la noi, și „boierii de Făgăraș“ trăiesc și până acum, avînd conștiința unei origini superioare originii celorlalți săteni. De obicei sînt uniți, după vechea lege a Guvernului. Aû ajuns de la o bucată de vreme în afară de legăturile cu principatul Munteniei, de unde veniseră, căci se confiscase feuda Făgărașului. Dar în Făgăraș nu se observă nicîo mișcare a Făgărășenilor, cari erau cu toate acestea boierii desfăcuți din Țara-Românească, nicîo singură mișcare pentru a fi alipiți de aceasta, cerîndu-se așa ceva de la regele Ungariei. Țara Făgărașului trece la comunitatea săsească, la cutare nobil, își schimbă stăpîniî nu știu de cîte ori; e un întreg poem soarta acestui Ținut al Oltului. Ei bine, dacă întîlnim înlăuntru răscoale, aceste răscoale nu sînt inspirate de sentimentul necesității unei comunități politice a Romînilor.

Mai târziu, Domniî Munteniei aû avut feude aiurea: la Alvinț și Vurper și în regiunea de la Gioagiû, la Stremț. Și în alte părți o trecătoare situație de stăpînire feudală

a Domnilor romîni prin danie a regilor Ungariei se întilnește. Dar acestea n'aveau absolut nicio importanță în teoria politică. Locuitorii consideraau pe Domnul Munteniei ca pe oricare alt domn de pămînt pe care li l-ar fi dat regele. Nicî mai mult, nicî mai puțin decît atîta. Să se mai noteze că unii din Voevozi căpătaseră locurile acestea ca претендэнți, prin urmare nu în calitate de Domni așezați în Scaun.

Domniî Moldovei au căpătat și ei, prin influența lor, grație relațiilor dintre Ștefan-cel-Mare și Matei Corvinul, posesiuni ardelene foarte importante: Ciceul și Cetatea-de-Baltă, moșii date parcă intenționat ca să nu poată fi niciodată în legătură una cu alta, grație poziției pe care o avea fiecare din ele. S'a întemeiat acolo și un episcopat și o biserică pentru slujba episcopului, care există și acum la Vad, pe Someș. Episcopatul a durat până la jumătatea secolului al XVI-lea: fiii lui Petru Rareș au numit încă episcopi de Vad. Legătura însă, pentru Vad ca și pentru Geoagiul-de-Jos, în Ardealul de Sud, era numai ierarhică, religioasă.

S'ar putea zice: cum? domniî Moldovei nu trimeteau represintanții lor civili și militari? Da, trimeteau un comandant militar, un pîrcălab, un strîngător de venituri. Dar regimul de acolo rămînea regimul cel vechiu ardelean, întru toate deosebit de regimul moldovean. Schimbarea de stăpîn nu aducea o schimbare a condițiilor de viață. Era o anexă a coroanei Moldovei, o anexă materială, care rămînea în același timp în legătură ideală cu Voevodatul ardelean depinzînd de regele Ungariei.

Dacă este vorba de aderențe personale, apoi găsim un cas foarte interesant: Ștefan-cel-Mare a dispus de Secui; i-a avut la îndemînă. De cîte ori Ștefan a purtat un război, de atîtea ori, cu voia orî fără voia re-

gelui, Secuii au mers cu dînsul. La început, cînd se refugiase acolo omoritorul tatălui său, el a făcut o expediție prin Secuime, pe care a prădat-o, dar de atunci Secuii au fost pentru el oamenii pe cari i-a avut totdeauna la ordine. De ce? Secuii erau o populație care trăia și din ocupații militare. Dacă stăpînul lor din Ardeal nu li afla ocupații de felul acesta, ei erau foarte bucuroși cînd cineva de dincolo de Carpați li dădea ocazia să mai prade cealmalele de mătasă și stofele cu aur ale Turcilor. Pe lângă faptul că Secuii aceștia erau foarte amestecați cu Romîni, că trăiseră într'un Ținut românesc, că se îmbrăcau aproape românește, cum se îmbracă și acum — și trebuie să fie cineva din partea locului pentru ca, după îmbrăcăminte, să poată deosebi pe Romîni de Secui —, că datinile și le luaseră de la noi, cum au făcut și Rutenii din Bucovina. Așa încît Secuii, din toate punctele de vedere, erau la dispoziția Domnului nostru.

Dar nu se pomeneste — desfid pe oricine să-l găsească în izvoare — un singur boier de Făgăraș, un singur nobil romîn — și mai erau încă nobilii romîni și în veacul al XV-lea — pe care sentimentul de comunitate românească să-l fi îndemnat să alerge în ajutorul lui Ștefan-cel-Mare. Cu atît mai puțin unul care să vie, nu numai din sentimentul de comunitate românească, ci din dorința ca prin lupta alături cu Domnul Moldovei să desrobească de supt stăpînire străină țara lui.

Înseamnă aceasta că împrejurările din Moldova erau rele? Nu, erau escelente. Orice om care venia în ajutor era foarte bine tratat. Putea să ajungă, dacă nu Logofăt-Mare sau Vistier, dar în Sfatul cel mare al lui Vodă. Iar dincolo, încă de pe la 1440, începuseră zilele de martiragiū ale națiunii noastre: Romîni erau excluși din comunitatea politică a Ardealului, în basa

cunoscutei „*unio trium nationum*“: blăstămul tuturor generațiilor ardelenе trebuia să cadă asupra robilor din naștere, cari sînt buni numai de spînzurătoare, Valahii. Și cu toate acestea atît de puternic era principiul teritorial atuncî, încît cineva trăia și muria cu teritoriul lui. Și, pe cînd, astăzi, cînd vine cineva aici să facă o anume propagandă, cerîndu-ni să ținem samă că populația românească din cutare Ținut este mai bine tratată în stratele ei adînci decît populația rurală din România și că de aici ar urmă ca această populație să rămînă în starea ei politică de robie, noi răspundem că este o necesitate superioară a împărțirii, a comunității naționale, care ea însăși poate să ajute, dacă poate fi vorba de așa ceva, și la îndreptarea unei situații sociale și economice nenorocite într'un anume loc, pe cînd azi cugetarea orîcuî e dominată așa de mult de principiul unității naționale, încît niciun fel de avantagii materiale nu pot să impuie o situație politică neliberă unor părți din același popor, principiul teritorial rămînea atuncî hotărîtor. Doar era la capătul epocii feudale, care epocă nu înseamnă altceva decît, nu determinarea situației teritoriale prin situația omului, ci, în primul rînd, determinarea situației omului prin situația teritorială.

Așa încît până în timpuri foarte apropiate de noi nu se întîlnește nimic care în regiunile acestea să ne facă a crede că în sufletul oamenilor s'ar fi format nevoia de viață politică românească comună. Ar zice cineva: Dar Mihai Viteazul? Mihai Viteazul înseamnă un moment extraordinar, care nu era potrivit nici cu desvoltarea poziției noastre, nici cu progresul ideilor noastre. Dacă i se răpește cuiva o situație, aceasta înseamnă că nu era matur să o capete sau că nu era destoinic să o menție. În asemenea împrejurări,

evident că n'a fost decît un incident stăpînirea lui Mihaî Viteazul peste cele trei provincii, că nu exista acea conştiinţă care putea să deie o permanenţă materială operei îndeplinite la 1599-1600. De alminterea nu se vede în acţiunea lui Mihaî Viteazul nicio intenţie de asimilare supt raportul administrativ, pe baza unei concepţii naţionale desăvîrşite, a teritoriilor cucerite de dînsul.

Fiecare dinastie se păstra încă în ţara ei, doar cu cîte-o rară excepţie: astfel a lui Petru Şchiopul, care era fiu de Domn muntean a lui Alexandru-cel-Rău din Muntenia, care era fiu de Domn moldovean. Dar acestea erau *abusuri*, călcări de datină, impuse de Turci şi privite totdeauna cu ochi răi de către ţară. Lui Alexandru şi de aceia i-aŭ pus numele de cel Rău, fiindcă nu era om de-aî locului. Dar la 1600 boierii căroră li s'a încredinţat administraţia Moldovei de către Mihaî erau boierii moldoveni, un pretendent moldovean însurat cu fiica lui era menit să stea în Suceava, iar în Ardeal nu i s'a cerut Împăratului altceva decît permanenţa sa ereditară în administraţia provinciei. „Princeps Transylvaniae“ nu se află în nomenclatura lui latină oficială, ci numai titlul de căpitan al Împăratului. Că i s'a zis în nomenclatura lui slavonă, în puţinele documente ce le-a lăsat, şi altfel, ba chiar în rîndul întâi „Voevod a toată Țara Ardealului“, — la 25 Mart 1600, din Bălgrad, numai așa; dar la 6 Iulie, tot de acolo, întâi Domn muntean, ca și la 26 Septembrie, din gura Teleajinului¹, — aceasta nu însemnează încă o concepţiune clară, ci numai un instinct care se luptă cu forma. Nu se găsește în însăși acţiunea lui diplomatică o motivare și o întărire. Apoi el avea visuri mai mari: umbla să cucerească și părți din

¹ Bogdan, în *Prinos Sturdza*, p. 159 și urm.

Polonia, unde — să nu uităm — Petru Șchiopul, Domnul Moldovei, așa slab și beteag cum era, își pusese candidatura în mod serios, imitînd pe Ardeleanul Ștefan Báthory, care fusese ales.

Prin urmare chiar în epoca aceasta nu întîlnim încă elaborarea deplină a unui principiu de necesitate a vieții tuturilor Romînilor laolaltă. Dacă principiul ar fi existat, el ar fi supraviețuit omului. Căci ceia ce dovedește existența unui principiu este că el nu atîrnă de oameni, ci omul se duce, principiul rămîne, și după sfortărea unuia vin sfortările altora, cu o energie tot mai mare. Dar aceasta nu s'a întîmplat.

Radu Șerban bate de două ori pe Ungurii lîngă Brașov, omoară pe Moise Szekély, pune pe fugă pe Gabriel Báthory. Și rezultatul? El face raport la Împărat că a bătut pe răsculați, pe dușmanii, și-l întrebă ce are de ordonat! Și atunci, Împăratul, cum era totdeauna, pe atît de încet, pe cît de lacom, l-a purtat cu vorba pînă ce Tatarii aū putut să întervie; stăpînirea lui Radu Șerban din Ardeal a dispărut astfel, simplă stăpînire provisorie de supus, căci niciodată el n'a îndrăznit să repete ceia ce făcuse Mihaï Viteazul. Era domn în Ardeal, bătuse pe Ungurii, și cu toate acestea nimic în titlul lui, în acțiunea lui nu arată intenția de a rămînea. Străinii i-o atribuiau, cum i-aū atribuit-o lui Mihaï Viteazul, într'un grad mai înalt decît cum socotia el. Așa aū umblat după Ardeal apoi și Gașpar Gratiani și Vasile Lupu, dar totul rămase numai în stare de proiect, așa încît nu putem să știm sensul atribuit de acești Domni de mai tîrziu unei întinderi în partea Ardealului.

Astăzi tendința noastră se lovește poate de piedeci materiale, trecătoare sau durabile, dar starea morală

cerută e existentă și statornică, oricare ar fi, la un moment dat, felul ei de manifestare. Ei bine, atunci piedecile nu există, posibilitatea materială era, și cu toate acestea aici lucrul nu se îndeplinește. Nu vom vorbi de ofertele cu caracter pur personal, pornite din zizanie și spirit de intrigă, pe care le-au făcut Ungurii în ce privește Ardealul lui Constantin Brîncoveanu, ci de un alt fapt: de acela că Brîncoveanu, năvălind în Ardeal cu Turci și Tatarî, a bătut pe nobilii unguri ca și oastea pe care o opunea Imperiali, că în lupta aceasta a fost prins generalul Heissler, că o mulțime de fruntași unguri credincioși Împăratului au fost omorîți. De sigur pentru ca Emeric Tököly să fie proclamat rege al Ungariei. Dar așa de multă considerație nu avură Turcii niciodată pentru acesta, sărac și fără demnitate, care trăia adesea numai din grația Sultanelui și din prada Țerii-Românești ospitaliere. Să fi vrut Brîncoveanul... Erau destui dintre străini cari să-l dorească. El a venit, Domn român cucernic, s'a dus la Brașov, în biserica din Șchei, s'a urcat în strană de Sîntămăria-Mare și s'a bucurat de vederea lui bieții Romîni șcheieni... Trecuseră vremuri de cînd nu văzuseră Domn stînd în jețul bisericii lor! Dar atît. A plecat; s'a isprăvit. Tököly a fugit din Ardeal, a rătăcit pe la noi, apoi l-a trimes în Turcia, unde a murit.

Da, posibilitatea materială, prezența noastră cu oaste pe pămîntul ardelean, a existat de o sumedenie de ori. Plină este istoria Ardealului de intervenții de felul acesta. Isabela, văduva lui Ioan Zápolya și mama lui Ioan-Sigismund, dacă a fost restaurată în Scaunul de la Gilău lîngă Cluj, a datorit-o lui Alexandru Lăpușneanu din Moldova și lui Pătrașcu-cel-Bun, tatăl lui Mihai. S'a găsit dăunăzi pecetea acestuia în brazdă... Parcă pămîntul acesta setos de a păstra ceva din viața noastră a furat măcar în adîncul său stema țerii.

Din pământul Ardealului am scos amintirea aceasta a trecutului nostru. Pe urmă, în luptele din Ardeal între Zápolyenî și Ferdinandistî, Turcii trimeteau ca puternic ajutor pe Domnul Moldovei și pe al Munteniei. Și înainte de aceasta, de îndată ce a început să fie turburată situația Ardealului, de cîte ori nu apăruse cîte un boier de-al nostru... S'a văzut la începutul secolului al XVII-lea, pe vremea luptelor pentru Ardeal, Gheorghe Raț de pildă, căpitan român de la noi, în slujba unora și altora.

Și mai târziu, cînd Rákóczy al II-lea s'a răsbunat împotriva Turcilor pentru că aceștia căuta să-l înlăture, în luptele pentru independența Ardealului a călcat în aceste regiuni și Miron Costin el însuși: a fost prin Maramurăș, și o și spune în scrierile sale. Știm pînă și doinele cîntate de ostașii noștri prin 1658—1664, cînd treceau ostașii lui Constantin Șerban, lui Mihnea al III-lea ori trupele lui Istrate Dabija și ale lui Grigore Ghica, ducîndu-se să se lupte pe teritoriul austriac pentru Turci: una din poeziile populare de atunci este păstrată astfel în cronicile provinciei, a „fetei care și-a pierdut caprele în munți“.

Ideia însă lipsia cu totul. Țeraniî s'au răscolat pe vremea lui Mihaî, ici și colo. Șerbiî s'au ridicat pentru a-și căpăta libertatea socială. Instinctiv a fost și în sufletul lor ceva. Instinctiv! Și de la instinct pînă la o voință conștientă, sigură, în stare să biruiască orice, mai este !

II

Timp de mai multe secole, Romîniî, trăind laolaltă, hotar în hotar, n'au avut un sentiment de unitate a lor —, și trebuiau să-l aibă, fie prin graiul, fie prin tradițiile lor, care graiū și tradiții ne-au legat totdeauna între noi într'un chip atît de intim, cum sînt puține popoare pe lume. Dar multora ar putea să li se pară curios cum acest sentiment instinctiv de unitate, pe care-l dovedesc graiul și tradițiile, nu s'a prefăcut niciodată în dorința de a formă laolaltă, toată Romînimea, o singură formă de Stat, a lărgi decî una din formele de Stat liber în așa fel, încît să cuprindă și pe celelalte: Moldova să cuprindă și Țara-Românească sau Țara-Românească să cuprindă și Moldova. Cum s'a făcut apoi că elementul românesc atît de numeros care există în Ardeal nu și-a manifestat niciodată dorința — oricum, cel puțin pînă în secolul al XVIII-lea,— de a formă același Stat cu noi? Căci, dacă ar fi manifestat această dorință cît de puțin, era posibil să nu se găsească și drumul, dacă nu unul direct, prin care să se ajungă îndată, dar un drum indirect, prin care totuși să se izbutească a se atinge ținta comună?

Dar nu existaî numai în părțile noastre State formate cu același popor și care cu toate acestea nu manifestaî prin nimic tendința de a se confunda

într'o organizație politică superioară în ceia ce privește hotarele. În Germania era tot așa. Acolo exista un Brandenburg, care pe urmă s'a prefăcut în regatul Prusiei, exista o Bavarie, exista o Saxonie, exista sumedenia aceia de principate, mai mari sau mai mici, pe care le-a mediatisat Napoleon-cel-Mare și care s'a păstrat, în parte, și după măsurile de mediatisare ale noului Împărat frances. Se observă vre-odată o tendință din partea Brandenburgului, din partea regelui cuceritor al Prusiei nouă sau din partea națiunii germane din cuprinsul Electoratului de Brandenburg de a se confunda cu Bavaria, cu Saxonia? În afară de dorința aceia, pe care o avea orice monarh atunci, de a-și întinde oricît de departe stăpînirea, indiferent asupra cui ar întinde-o, asupra unora de aceiași limbă sau asupra altora de altă limbă, se observă în Bavaria sau în Saxonia o tendință de a se uni? Nu.

La noi, în epoca Unirii, Moldova a fost bucuroasă, — Moldova cea cuminte, căci era și alta mai puțin cuminte, care ținea la individualitatea de Stat —, Moldova cea cuminte a fost bucuroasă să se confunde în noul Stat românesc, pe cînd, în Apus, formațiuni politice mai mici, mai puțin însemnate n'aū dovedit niciodată o astfel de tendință, de a abdica de la tradițiile lor proprii, de la ambițiile dinastiilor lor, de la obișnuința politică în care trăiaū, pentru a formă un singur corp al națiunii germane.

Principiul naționalităților nu este de cînd lumea. Nădăjduim că, odată fixat, el va trăi cît lumea, găsindu-se, firește, pe basa culturii fundamentale morale care aduce cu sine și mijlocul ca popoarele să trăiască în State naționale unele lîngă altele fără să pregătească cele mai teribile unelte de distrugere unele în contra altora. Se va ajunge la aceasta. Dar

cînd ? Să sperăm că măcar aceia cari vor veni după noi vor vedea izbăvirea. Dar principiul naționalităților, pe care-l credem fără sfîrșit, pentru că este atît de logic, atît de natural, pentru că face parte într'un chip așa de intim din viața omenirii, n'a fost recunoscut totdeauna. Prin urmare nu ne putem aștepta să-l vedem recunoscut la noi întăi.

Cu toate acestea ar fi cineva foarte nedrept dacă ar confunda, în ceia ce privește Statele din centrul și din Apusul Europei, două lucruri: teoria rațională despre necesitatea viețuirii indivizilor de aceeași limbă și origine în aceeași formațiune politică și un fel de conștiință mai puțin lămurită, de necesitate mai puțin îmbrăcată în formele unei teorii, care aceasta exista încă din secolul al XV-lea. Exista atunci o Franță, care cuprindea cea mai mare parte din neamul frances; exista o Spanie, prin confundarea regatelor medievale, care represintaî împreună totalitatea poporului spaniol; nu exista o Italie, dar exista tendința către alcătuirea unei Italii, exista un sentiment general italian, o solidaritate morală a deosebitelor țeri din Italia. La noi însă lucrurile acestea nu se observă.

Explicația n'o găsim foarte ușor, dar este cu puțință s'o găsim totuși.

Conștiința aceasta nelămurită din epoca modernă despre o individualizare a Statelor, dacă nu despre necesitatea de a trăi la un loc toți represintanții unui neam la un moment dat, conștiința aceasta s'a produs prin atingerile războinice cele mai mari pe care le-au avut popoarele. La un moment oarecare din evul mediu (veacul al XI-lea până la al XIII-lea) s'a făcut cruciatele. Francesii, Germanii, Italienii în drumul lor au întîlnit alte neamuri, care aveau alt grai și alte obiceiuri; ei au simțit că există o deosebire sufletească, și, odată

ce există această deosebire, cu toate datoriile creștinești, este mai puțină simpatie între aceia cari nu se înțeleg decît între aceia, cari, de la cele d'întăiu sunete ce li răsar pe buze, capătă în același timp și un sentiment firesc de iubire unii pentru alții.

Veacul al XIII-lea, cruciatele, prin urmare, au provocat așa ceva. Asemenea lucru, însă, la noi nu s'a întîmplat. Noi ne-am găsit între Ungaria, de o parte, și, de alta, între provinciile acelea ruso-litvane, care au ajuns în stăpînirea Poloniei. Dincolo de Dunăre erau creștini: Sîrbi și Bulgari, dar și unii și alții nu mai alcătuiă State, ci făceaă parte din Imperiul Otoman. Prin urmare Statul era un Stat păgîn, și Grecii erau mai mult la noi decît acasă la ei; doar elemente mai puțin importante și mai puțin vrednice de ținut în samă rămăseseră acasă: ciobanii, luntrașii, pescarii, săracii, pe cînd bogații, oamenii culți, veniseră la noi.

Și, atunci, osebirea noastră față de vecinii de ce natură putea să fie? Putea ea să fie o osebire de natură religioasă? Noi eram ortodocși; Ungurii au fost întăiu catolici, apoi o mare parte din ei au trecut la calvinism. Sașii au fost întăiu catolici, pe urmă au trecut la luteranism. Dincolo de Nistru, era catolicismul polon (dacă excludem pe Ruteni, fără Stat și ei). Dincolo de Dunăre era, la stăpîni, o religie cu totul deosebită. Prin urmare la noi s'a creat de la început, prin caracterul luptelor pe care le-am purtat, o conștiință creștină, ortodoxă, atît de puternică, încît i-am consacrat toate silințele noastre: prin ea am mîntuit tot viitorul nostru, dar ea a împiedecat producerea unei conștiințe naționale osebite, pronunțate. Și de aceea legăturile care s'au stabilit între noi, peste hotarele terilor, au fost înainte de toate legături de acestea ierarhice religioase. Ba între Moldova și Țara-Românească, nici acestea. Așa de puternică era deosebirea între aceste

două provincii independente întâi, autonome pe urmă, ale romînismului, încît nici măcar supt raportul religios nu s'a putut alcătui vre-odată o unitate. Mitropolia de la Suceava, de la Iași, de-o parte, Mitropolia de la Argeș, de la Tîrgoviște și de la București, de altă parte. Nici măcar la soboare, unde e nevoie să fie mai mulți Vlădică ca să hotărască un punct de dogmă, Moldovenii și Muntenii nu se găsiau bucuros laolaltă. Mai degrabă la un sobor din Moldova se ducea un Vlădică mai puțin cărturar, și al cărui drum era mai greu către noi, din Ardeal, decît să se ducă vre-un episcop din principatul vecin. Atît de mult deosebirea de dinastie — fără să exagerăm importanța dinastiei în viața trecutului nostru —, atît de mult această deosebire însemna o deosebire în viața Statului.

În Ardeal era cu totul altfel. Ardealul nu și-a putut organiza o ierarhie separată. Statul îl împiedeca. S'a publicat acum în urmă în Ardeal, de d. Andrei Veress¹, un act din care ar reieși că pe la 1580 ar fi existat o Mitropolie în Alba-Iulia. Și, cum această chestie are o mare importanță de tradiție istorică, dînd sentimentul unei vechi organizații, sentiment de care se poate mîndri cineva, natural că toți ai noștri s'aun aruncat asupra faptului ca să spună că la 1580 totuși Ardelenii își avea Mitropolia. Mi-a fost greu să admit această părere. Niciodată o adevărată Mitropolie românească nu s'ar fi putut organiza pe o vreme cînd elementul „valah“ de dincolo se bucura doar de desprețul stăpînitorilor țerii și era ocrotit numai cînd consimția să părăsească, împreună cu confesiunea sa, și ceva din osebirea națională care se confunda cu această confesiune. Așa încît, neputîndu-se organiza niciodată definitiv, solid, canonic, legal, viața religioasă a

¹ *Epistolae et acta Iesuitarum Transylvaniae*, Budapesta 1913.

Romînilor din Ardeal, ea a fost în cea mai strînsă legătură cu viața noastră religioasă. Astfel s'a confundat cu ea pînă la două acte despre care vom vorbi numai în treacăt : pînă la ralierea la catolicism a unei părți dintre Romîni Ardealului prin actul Unirii îndeplinit de episcopul Teofil și de urmașul său Atanasie, la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea și, al doilea, prin stăpînirea austriacă în Ardeal. Cum aș venit în Ardeal Austriacii, aș avut grija să împiedece, nu numai pe uniți, cari acum nu mai aveau rostul să fie în legătură cu Mitropolia din Tîrgoviște, dar și pe neuniți, de a avea legături cu noi. A fost un moment cînd, dacă te duceai să cumperi o carte bisericească de la noi, te expunea să fii spînzurat la dus sau la întors, lucrul acesta fiind socotit ca o mare crimă. Pînă atunci însă legăturile dintre noi și dinșii aș fost foarte strînse, dar pe acest singur tărîm în care o legătură putea să fie îngăduită.

E bine să-î auzim pe dinșii chiar constatînd acest lucru.

În veacul al XVIII-lea într'o plîngere privitoare la situația Romînilor din Ardeal¹, plîngere sprijinită de propaganda rusească făcută în vremea aceasta 'n regiunile ardelenne, se spune : „Țara Ardealului viețuia „cu blagoslovenia Maicii Bisericii Răsăritului prin „Sfînta Mitropolie din Țara Muntenească, și mulți din „preoții noștri și dintre noi am trimes și acum trime- „tem pe fiii noștri ca să ieie preoția de la arhieriei „Țerii Moldovei și Țerii Muntenești“. Prin urmare nu numai legătura ierarhică, dar procurarea de cărți bisericești de la noi și, în același timp, însăși pregăti-

¹ Silviu Dragomir, în Aluariatul Seminarului Andreian din Sibiiu pe 1914.

rea preoților aici. De multe ori candidații la preoție preferaș, decît să-și caute pe Vlădica ardelean cine știe unde, să meargă la cel mai apropiat Vlădică moldovean sau muntean, de la care să capete dreptul de a îndeplini cele sfinte.

O legătură de cea mai mare importanță, care a ținut din epoca lui Ștefan-cel-Mare — ba chiar și înainte de această epocă — până la începutul secolului al XVIII-lea. Am trăit deci într'o comunitate religioasă, care a avut drept consecință o comunitate culturală de cel puțin 300 de ani. Și aceasta a produs, în ceia ce privește sentimentul general de unitate românească, cel mai mare efect¹.

Dar, iarăș, să nu creadă cineva că de aici rezultă vre-o dorință politică a Ardelenilor, cari-și aduceaș de la noi Vlădica hirotonisit, cari-și aduceaș de la noi preotul sfințit, cari-și aduceaș de la noi cărțile religioase tipărite, să nu se creadă că toate acestea înseamnă din partea lor dorința de a săvîrși unirea politică cu noi. Nu exista un astfel de sentiment nici între cele două principate: Moldova și Țara-Românească. Am arătat aceasta, și aș mai putea adăugi încă un fapt concludent. Cînd Vasile Lupu a pornit a doua oară în contra lui Matei Basarab, el a dat două acte în care se intitula — e drept — „Domn al Moldovei și ai Țerii-Românești“², dar el nu avea intenția; cum am spus-o, să păstreze Țara-Românească pentru el; el voia s'o încredințeze cuiva din familia lui. Aceasta era mai mult o declarație de dușmănie față de Domnul muntean, o făgăduială de-a-l răsturna. Însemna poate un moment

¹ Cf. și studiul meu în *Calendarul Ligii Culturale* pe anul 1908.

² *Studii și doc.*, IV, p. cxcviii; I. Sirbu, *Matei-Vodă Bäsä-babäs auswärtige Beziehungen*, Leipzig 1899, p. 265, — după Melhisedec, *Cronica Hușului*. I, p. 273 și Urechia, *Miron Costin*, I. Actele sînt din 1-iu și 12 Novembre 1639.

de ambiție al Domnului Moldovei, nu poate însemna însă, în același timp, și un fapt hotărâtor în conștiința pe care am fi avut-o noi ca măcar în cuprinsul acesta al celor două Principate trebuia să se realizeze unitatea politică românească.

Acum ajungem la întrebarea cu care am încheiat capitolul precedent. De unde totuși a venit la un anume moment, din ce în ce mai pronunțat, nu însă desăvârșit până acum, gândul necesității unei vieți politice unitare a Românilor, necesitate absolută, căci aproape toate națiunile și-au îndeplinit unitatea acesta politică supt ochii noștri? Este acum, pentru cel mai sceptic și cel mai aplecat către expectativă, una din ideile acelea care se îndeplinesc astăzi ori nu se îndeplinesc astăzi, dar care nu se pot părăsi niciodată, care devin baza unei politici de Stat, fără să aibă dreptul să se supere nimeni, nici acela împotriva căruia se va îndeplini lucrul la un moment dat, fiindcă este din ambițiile cele mai naturale. Ei bine, de unde a venit această idee care este și acum în progres și care va ajunge, de sigur, la realizare?

Să cercetăm întâiu vremurile trecute, să ne cufundăm în gândurile și sentimentele acestor vremuri.

S'a pomenit une ori de un act al lui Despot-Vodă¹. Reprezentant al spiritului Renașterii, Grec din insule, trecut prin cultura apuseană, sprijinit de Împărat, așezat în Scaunul din Iași, în care el se arăta ca un coborîtor al lui Ștefan-cel-Mare, pe calea unei genealogii, pe care nimeni din familia lui nu era în stare s'o lămurească, fiindcă era de-a dreptul mincinoasă, Despot-Vodă a rostit în aparență ideea de unire a Românilor. Avem o proclamație a lui pe care o adresează către boierii, în acest cuprins :

¹ V. întâiu Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 198.

„Voi, voinicilor și războinicilor, ce vă coboriți din vitejii Români, cari au făcut să tremure lumea... Cu ajutorul și sprijinul ce voiă avea de la nebiruitul Împărat Ferdinand, stăpînul mieu prea-milostiv, nădăjduiesc să cîștig în scurt timp cetățile Moldovei mele, pe care le ține păgînul, adecă malul Dunării, și *nu numai acelea, ci și Muntenia și toată Grecia*“.

Ar fi aici o concepție de înaltă politică unitară pentru Romîni? S'ar părea, dar nu este. S'ar părea, fiindcă Despot-Vodă venia din lumea Renașterii, care ajunsese, măcar în anumite locuri și într'o anumită formă, la astfel de idei de unitate națională. De pildă Italia avuse să sufere foarte mult de năvălirea Germanilor în evul mediu. Năvălirile acestea învățaseră pe Italieni să facă deosebire între dînșii, urmașii Romei, și între „barbarii“ de dincolo de munți. Și, prin urmare, cineva care venia din mijlocul acestei civilizații a Renașterii, în care pe alocurea, în anumite împrejurări, răsărise, din opoziția între barbari și continuatorii mai direct chemați ai culturii romane, ceva care ar putea să însemne unitate națională și care, pe lîngă acestea, putea să interpreteze național și povestea Romei celei vechi și a cetăților grecești, în care nu este vorba de loc de o asemenea idee, căci Roma era un fel de comunitate legală, iar Grecii cei vechi nu s'au simțit decît membri ai cetăților lor, fiecare cu legile și credințele ei deosebite,—oricum, un om al Renașterii, prin cunoștințele lui clasice, prin antagonismele rezultate din dezvoltarea conștiinței antice, putea să aducă astfel de idei în Moldova. Dar Despot nu le-a adus. În proclamația aceasta, ce voiă el anume? Voiă linia Dunării, voiă Țara-Românească, — dar voiă și toată Grecia! Se înțelege foarte bine, cu „toată Grecia“ în cumpănă, n'avem cîtuși de puțin teoria unității politice a Romînilor.

De almintrelea știm și alte manifestări ale lui, din care se vede că el doria o răscoală a Sîrbilor și a Bulgarilor, un fel de reconstituire a Imperiului bizantin, a vechiului Imperiu roman de Răsărit. Și pe lângă aceasta el cerea Împăratului să-i dea Ardealul, în care ar fi principe. Dar nici aici tendințele lui nu erau mărginite de o concepție de viață națională, fatal unitară. E numai un cas curios, care nu trebuie interpretat altfel.

Trebuie să trecem mult mai departe ca să găsim cele d'întăiū idei ale unității politice românești. De fapt, nu le descoperim decît în secolul al XVIII-lea. Și ele sunt rezultatul a două fapte care se petrec numai atunci.

În veacul al XVII-lea s'a întîmplat de cîteva ori ca același om a avut puterea de fapt într'un principat și celălalt,— afară de cazul lui Vasile Lupu. De pildă, la Radu-Vodă din București, este îngropat un Domn, Radu Mihnea, care a fost stăpîn al Moldovei,— mort la Hir-lău,— și pe care l-a adus aici, în 1626, fiul său Alexandru Coconul. Dar își poate cineva închipui că, atunci cînd în Muntenia domniă fiul, care era doar un copil, iar în Moldova tatăl, voia tatălui se făcea și într'un principat și în celălalt. Este și cazul lui Brîncoveanu, care a pus în toată Domnia lui stăpînitor în Moldova pe cine a vrut: nimeni nu s'a putut opune voinței lui, fiindcă a-l provoca însemna a-și pregăti căderea.

În veacul al XVIII-lea s'a întîmplat însă un fapt care este special acestei epoci. Sîntem în epoca Fanarioților. Fanarioții ajung Domni la noi, dar situația lor domnească era iutru cîtva deosebită de situația Domnilor de odinioară. Și unii și alții trebuiau să fie numiți de Poartă, dar Poarta-i numia pe cei vechi potrivit cu tradițiile de la noi, potrivit cu sîngele din vinele lor

și cu recunoașterea lor ca moștenitori de către boierii. Domnii din veacul al XVIII-lea sînt însă numiți întâiu dintre Mavrocordați, cari aveau prin femei legături cu Ștefan-cel-Mare și Alexandru-cel Bun, pe urmă din alte familii înrudite cu dînșii. Dar de la început legătura dinastică a lor cu Domnii vechi a ajuns foarte slabă. Numirea se făcea de la Poartă, care se conducea numai de interesele ei proprii, alegînd între aceia în cari avea mai mare încredere că o vor servi bine. La început erau toți Mari-Dragomanii, și mai tîrziu s'a prefăcut acest obicei într'o teorie, cuprinsă în hătișeriful de la 1818, care arată cine și în ce împrejurări poate să fie numit, dintre Grecii Fanarului, Domn în Moldova sau în Țara-Românească. Acești Domni erau astfel funcționarii otomanii, caracter care se accentua din ce în ce mai mult.

Astfel lor li era indiferent — afară de prețuirea veniturilor,— dacă sînt puși să domnească la București sau la Iași. Și, cum se schimbau des, la urmă din trei în trei ani, une ori Domnul care stătuse la București stătea apoi și la Iași. Și, încuscîndu-se astfel boierii cu boierii de la o țară la alta, s'a alcătuit o clasă conducătoare pentru amîndouă țerile. Rusetestii erau și în Moldova și în Muntenia; Racovițeștii de asemenea: un Racoviță din Moldova s'a strămutat definitiv în București, unde familia lui s'a stins numai de curînd; această familie, atît de caracteristic moldovenească prin originea ei, a ajuns astfel statornic bucureșteană. În același timp dintre ambele principate au dispărut o mulțime de obiceiuri speciale de organizare, de datini. Același om stăpînind și într'o parte și într'alta, și căutînd ca stăpînirea lui să samene cît mai mult cu stăpînirea Sultanului și cît mai puțin cu vechea stăpînire patriarhală a Domnilor de țară, se înțelege că Domnul ce se purta din loc în loc făcea așa încît

peste tot înfîlniaî aceiaşi formă de administraţie, aceeaşi concepţie politică.

Evident că în aceasta era un mare ajutor pentru înlesnirea unei idei de viaţă politică unitară care trebuia să răsară mai târziu. Dar a mai fost ceva.

Ţerile noastre au fost ocupate în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea de o mulţime de ori de Germanii austriece şi Ruşi. Acum, Imperialii au ocupat totdeauna părţi mai înguste din ţerile româneşti. N'a fost nici un singur cas în care ei să stăpînească toată Moldova şi toată Muntenia. Numai la 1789—1791 au ocupat Moldova muntoasă între Siretiu şi Carpaţi şi toată Ţara-Românească, dar şi atunci cu foarte multă pază şi cu ajutorul Ruşilor. Căci Ruşii i-au adus la Bucureşti, şi principele de Coburg, care s'a aşezat în capitala munteană, se oprise cu spaimă cîteva ceasuri la marginea oraşului. Pe cînd Ruşii de atîtea ori au ocupat în întregime ambele Principate, şi au instalat aceeaşi administraţie pentru amîndouă, păstrînd Divanul moldovean şi Divanul muntean, dar unificînd aceste două Divanuri, sau prin persoana unui president plenipotenţiar, sau, în timpurile din urmă, prin persoana unui comandant care ţinea legătura între cele două ţeri. Aici era vorba de o armată operînd ca un singur corp militar în vederea aceleiaşi ţinte. Natural că Ruşii nu erau să-şi împartă toate rosturile lor militare după deosebiri de acestea artificiale, care n'aveau nicio legitimare pentru ei, între un principat şi altul. Şi acţiunea militară unică presupunea şi o administraţie unică în dosul ei.

Prin urmare, în acele multe decenii, în care noi am fost supt Ruşi în veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea, ne-am deprins a trăi laolaltă. Se băteau şi monede, la Sadagura, cu stemele ambelor ţeri, cum ele erau reunite şi în peceţile marilor familii fanariote.

Dar această presentă a Rușilor la noi mai avu un efect : Rușii ar fi dorit să capete supunerea noastră. Și nu numai a unora. De ce unii da, și ceilalți nu? Programul lor era un program de întindere până la Dunăre, care cuprindea și pe Moldovenii și pe Muntenii. Și mai era ceva : era și tendința de stăpînire a Ardealului din partea Rușilor. Ei știaū că este un Ardeal ortodox persecutat. În decursul veacului al XVIII-lea, cum se vede din studiul recent al d-lui Silviu Dragomir din Sibiiū, aproape neconținut s'aū plîns la Împărăteasa Elisaveta Romîniū din Ardeal de prigonirile pe care le suferiaū din partea administrației pentru a se face uniți. Mai multe misiuni aū mers la Petersburg ca să caute sprijin, și ajunseseră Romîniū neuniți să privească spre „elciul“ rus de la Viena ca spre acela care este chemat să li facă dreptate în sfîrșit. Rușii vedeā posibilitatea unei reorganizări a Ardealului ortodox în telul cum eraū și țerile noastre și formarea apoi a unui Stat dunărean vasal pe care l-ar fi anexat mai tîrziu. Evident că intenția nu era prielnică pentru noi. Dar nu putem cere nimănuī să aibă o deosebită filantropie, în dauna intereselor sale, pentru noi. Noi prin noi trebuie să ne apărăm și să căutăm a crea la alții interese atît de mari, încît din cauza intereselor pe care noi vom ști să le creăm acolo să trebuiască să și fim ajutați în fiecare moment.

Astfel prin acest fapt pentru întăia oară apare, venind de la Ruși, fără nicîo participare a noastră, ideea aceasta a unei posibilități de unire politică a Romînilor. Dacă ideea va avea într'un moment — poate nu acum și mine, dar cîndva —, dacă va avea împlinire și pentru dînsii, nu se pot plînge, fiindcă ei aū început !

Să urmărăm acum, între 1789 și 1808, prin urmare

douăzeci de ani, această idee a posibilității Statului românesc unitar la Dunăre, format din amîndouă principatele și cu perspectivă către Ardeal, așa cum răsăria din întetirile rusești.

La 1788, principele de Ligne, unul dintre cei mai vioi oameni din Europa, corespondent al lui Kaunitz și intim al lui Potemchin, se presintă la Iași, la acesta, care ținea aici fast de rege, avînd în jurul lui o curte mare (chemase pe contesa Branicka, nepoată-sa, care învățase pe jupănesele noastre danțurile europene, purtînd în ele toate diamantele ei). Și iată ce spune dînsul cu privire la o conversație politică, pe care a avut-o cu favoritul Ecaterinei: „Am spus principelui Potemchin că, dacă ar voi să meargă pe malurile Mării Negre până la Dunăre și să facă a merge Rumiențov la București, aș izbuti să-l fac Domn al Moldovei și Țerii-Românești. Ce-mi pasă de astea toate, mi-a spus el: pun rămășag că aș fi rege al Poloniei dacă aș voi; am refuzat să fiu duce al Curlandei. Sînt mai presus decît acestea toate. — Măcar, i-am răspuns, fă aceste două țeri (Moldova și Țara-Românească) independente de Turci, la pace. Faceți să fie guvernate de boierii lor supt protecția celor două Imperii. El mi-a zis: să vedem¹“.

Dar, în același timp, tot de Ligne însemna, în aceeași scrisoare, că s'aŭ făcut plîngerii din partea Austriacilor cum că agenții ruși umblă în Muntenegru și ațîță împotriva Austriei, și el spune literal: „Cette manière de dégôûter des Autrichiens les Albanais et tous leurs voisins est très dangereuse, car de Grecs en Grecs on s'approche de la Hongrie“. „De Grecs en Grecs“ (din ortodocși în ortodocși) însemnează că din Romîni în Romîni te apropii de Ardeal.

¹ *Lettres et pensées du maréchal prince de Ligne*, publiées par M-me la baronne de Staël-Holstein, Paris-Geneva, 1809, p. 126.

În corespondența aceasta a lui de Ligne este astfel tot programul politicei rusești.

N'au trecut decît numai cîteva luni de zile și în 1789, la 9 Maiu, ministrul prusian Hertzberg seria ambasadorului de la Constantinopol, von Diez: „Aflu chiar acum că prințul Potemchin aspiră să devie suveran al Moldovei și Țerii-Românești, ceia ce n'ar conveni niciunei Puteri decît numai lui. Nu va fi sprijinit de nimeni.“

Trecē mai bine de o jumătate de an, și la 8 Ianuar 1790 Împărăteasa Ecaterina face la Viena următoarea ofertă: „Dacă se poate conveni la pace ca toate țerile așezate între Nistru, coastele Mării-Negre, Dunărea, riul Olt și hotarele austriace, cunoscute supt numele de Basarabia, Moldova și Țara-Românească, să poată formă de acum înaintea un Stat liber și independent, guvernat de un prinț de religia dominantă a țerii“ — nu Român — „și care să nu poată niciodată fi supus vre unei alte Puteri, ci să servească totdeauna de barieră vecinilor săi, pentru a depărta de ei orice subiect de discuție și de certe, care nu se nasc decît prea adesea dintr'o vecinătate imediată, va putea cineva să se măgulească prin aceasta că orice subiect de discuție pentru viitor ar fi scos și pacea și liniștea solid stabilite de o parte și de alta¹“. Era vorba prin urmare de crearea unui fel de Stat-tampon, așezat între Rusia și Austria, supt stăpînirea lui Potemchin. Acum, că Potemchin va fi independent, că va fi vasal Porții, că va avea amîndouă principatele saū numai Moldova, în această privință părerile diplomației erau foarte deosebite. Se atrăgea însă atenția Turcilor ca nu cumva să permită un astfel lucru,

¹ Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 73, no. CXXVIII. Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 292-3.

fiindcă cine stă și la Iași și la București ar putea foarte răpede să ajungă și la Constantinopol.

Puțină vreme după aceasta, Potemchin se dă puțin în lături ca să se întrevadă altcineva, pentru care unirea Moldovei cu Țara-Românească, cu perspective către Ardeal, ar putea să se îndeplinească. Se vorbea de un Mare-Duce. Von Goltz, represintantul Prusiei la Petersburg, credea că s'ar putea ca principatul ce voiesc să ridice să fie destinat principelui Constantin (nepotul Ecaterinei). „Mai ales dacă speranța de a merge cîndva la Constantinopol nu e încă pierdută, această posesiune ar putea servi de scară (*marchepied*) pentru a merge la tronul Bizanțului.“

Iată deci cînd apare întâiu această idee. Boierii noștri se ocupaū de alte lucruri: de așezarea privilegiilor, de o îmbunătățire a situației lor. O *astfel* de ambiție era însă cu mult mai presus de visurile lor.

Acum, s'ar putea crede că totuși de la boierii noștri a plecat această idee cu cîțiva ani în urmă. Și citez casul, numai pentru ca să-l înlătur imediat.

În cursul războiului austro-turc încheiat prin pacea de la Siștov (1791), Domn în Țara-Românească era Nicolae Mavrogheni, Grec, care se încunjurase însă de boieri romîni și pe lîngă care avea trecere cîndva poetul Ienăchiță Văcărescu, care a avut a face și în Ardeal cu Iosif al II-lea, dar care n'a manifestat nicîdată sentimente politice românești. Într'un rînd, Mavrogheni, care era stăpîn pe pasurile Carpaților, a trecut în regiunea Brașovului și încă de dincoace el trimese o proclamație către toți locuitorii Ținutului:

„Tuturor locuitorilor din Ținutul Brașovului, parte bisericească și mirenească, cu dregătorie politicească și ostășească, sănătate și tot binele vă poftim de la milostivul Dumnezeu să vă dăruiască...”

„Până a nu se vesti stricarea păcii aŭ sămănat prin plaiurile țerii noastre manifesturi îndemnătoare de a-și ieși norodul din cuviincioasa supunere, cuprinzînd întrînsele o hotărîre desăvîrșită pentru cele viitoare, care numai unuia Dumnezeu sînt știute, că singur este a tot puternic...

„Și, întâi, să vă sfătuim, pentru binele ce vă voim, ca să vă dați înșivă supunerii fără de război și împotrivire și să vă alcătuiți iarăși la acest principat de unde v'ați deșghinat, și să vă primim cu orice legături și privileghiuri vă veți socoti înșivă a vă fi mai de folos, atît la partea bisericească, cît și ostășească i politicească¹.“

Răposatul Urechia, care a tipărit după o condică această proclamație, a rămas încîntat de „deșghinarea“ lui Mavrogheni. Să mi se dea însă voie să n'o pot considera așa. Mai întâi Mavrogheni nu putea să aibă asemenea sentimente. Dacă ne uităm mai de aproape la proclamație, se adresează oare Domnul către Romîni? Proclamația e îndreptată către „toți locuitorii din Ținutul Brașovului, parte bisericească și mirenească, cu dregătorie politicească și ostășească“. Mai ales „la dregătoria politicească și ostășească“, însă, Romîni nu erau de loc. Proclamația lui Mavrogheni deci, îndreptată mai ales către partea oficială, a fost un răspuns la proclamațiile date de Austriaci. Astfel înțelegînd lucrurile, putem să ni dăm seamă de ce vorbește el de o legătură a Brașovului și a Ținutului acestuia cu Țara Românească. De fapt, n'a fost o unire teritorială, care să se fi săvîrșit în timpuri apropiate de el. Dar ce era anume? Țara Munteniei se chema bisericește „Ungro-Vlahia“. Aceasta însemna Țara-

¹ V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, III, seria 1786-1800, București 1892, pp. 200-2. Cf. *ibid.*, pp. 230-1.

Românească „de spre Ungaria“. De aici, prin urmare: ca să-și asigure concursul tuturor locuitorilor, în primul rînd Sași și Unguri, și din interpretarea grecească a cuvîntului „Ungro-Vlahia“, vine proclamarea din Mart 1788, care nu poate să aibă în asemenea condiții nimic iredentist. Mai important e că, luînd cîrma Moldovei fără Domn, el amintește locuitorilor că „sînt de același neam cu voi”¹.

De fapt, Potemchin n'a ajuns niciodată rege al Daciei. În următoarea ocupație rusească însă din nou apare vechea tendință. La 8 April 1808, pe vremea luptelor lui Napoleon și pregătirii campaniei din 1812, ambasadorul prusian von Schladen scria că e vorba de a se uni Moldova și Țara-Românească pentru a le da arhiducelui austriac Ioan însoțit cu o Mare-Ducesă-Ecaterina (sora lui Alexandru I-ii)². Iar la 31 Mai următor: „Se asigură că ultima expediție pentru Viena se raportează la proiectul de căsătorie cu Marea-Ducesă Ecaterina, dar se zice acum că nu este arhiducele Ioan, ci unul din frații Împărătesei Austriei, care e destinat să ajungă soțul acestei amabile princese. Probabil este vorba de a se da acestui prinț o existență independentă, și se bănuiește că posesiunea Moldovei și Țerii-Românești i-ar putea cădea în parte, dacă are loc căsătoria proiectată.”

Prin urmare era intenția ca pentru un membru al familiei imperiale rusești țerile noastre să se unească, firește iarăși cu aceiași tendință de a strînge ortodoxia de peste Carpați și Dunăre în jurul Statului acestuia. Noi am fi format simburile unui Stat ortodox întinzîndu-se din fundul Carpaților până la Marea Egee. Căsătoria însă nu s'a făcut. A fost vorba

¹ *Ibid.*, p. 168.

² *Acte și fragmente*, II, p. 436. V. și *ibid.*, pp. 440-1, 445.

mai târziu de arhiducele Ferdinand, Mare-Duce de Toscana, apoi de Ludovic I-iu al Bavariei. În sfîrșit ea a luat pe ducele de Oldenburg, pe care nimeni nu se gîndia să-l facă rege al Daciei.

S'a încercat punerea în aplicare a unui alt plan al Rușilor cu ocazia Domniei nouă a lui Constantin Ipsilanti, care fusese Domn muntean și cînd a venit Rușii. Ei țineau foarte mult la el; fuseseră serviți de dînsul și-î păstraă recunoștință. Decî, după ce s'a așezat în țerile noastre, s'a gîndit că ar putea face „rege al Daciei și Serbiei“ pe Constantin Ipsilanti. Cînd a venit la București, — după ce fugise la Birlad în ziua de 27 Iulie 1807, — cronica spune că s'a răspîndit de cei din jurul său zvonul că Împăratul Rusiei Alexandru I-a așezat „rege al Basarabiei, Moldovei, Țerii-Românești și Serbiei“ și că fiul său, beizadea Alecu, are să se cunune cu sora Împăratului, tot cu Ecaterina.

Decî și astfel alcătuirea Statului Daciei era pusă în legătură cu zestrea Marii-Ducese Ecaterina, pe care firește însă că Țarul n'ar fi dat-o unui simplu beizadea fanariot.

Mai interesant decît acesta este faptul că, în două acte păstrate la Academie, din 13 April și 1-iu August 1807, Constantin Ipsilanti se intitulează: „cu mila lui Dumnezeu Io Constantin Alexandru Voevod, *Domn al Moldovei și Valahiei...*“

Stăpînirea aceasta însă, care este mai mult teoretică, n'a avut nicîo durată. Și mai ales cea ce ne interesează este că ea n'a găsit în mijlocul boierimii noastre nicîun fel de simpatie. Aceasta n'a înțeles cîtuși de puțin folosul care ar putea să rezulte interpretînd în mod național acest fapt, fie și cu un principe străin la început¹.

¹ Soția lui Ipsilanti însă era din familia Văcărescu.

Dar avem atunci dovada că oamenii se gîndiau și la Ardeal, pe care voiau să-l reunească la cele două principate.

Iată în această privință raportul din 3 Novembre 1807 al lui Senft, ambasadorul prusian la Constantinopol, aflător momentan la Sibiiu¹:

„De cîtva timp se răspîndise aici (în Sibiiu) zvonul că Transilvania era să fie cedată de Casa de Austria și unită cu Moldova și Țara-Românească, supt numele de regat al Dacilor (*Royaume des Daces*), ca să aparție Marelui-Duce Constantin al Rusiei. Aceste zvonuri alarmau extraordinar pe locuitorii acestei țeri, cu atît mai mult, cu cît au fost acreditate de consulul rus Kiriko, care vorbise de ele public, într'o călătorie făcută de la București la Brașov. Conte de Kolowrath, guvernator al Ardealului, a luat cunoștință de aceste vorbe și a informat Curtea din Viena, citînd pe autor, consulul Rusiei. E un om mediocru, dar relațiile sale cunoscute cu generalul Sébastiani, la Constantinopol, unde a fost prizonier, îi dau un relief momentan, pe care l-ar putea plăti scump, dacă numai Cabinetul din Viena ar face să se ceară Cabinetului din Petersburg o explicație a vorbelor lui Kiriko.“

Să însemnăm această dată: Novembre 1807. Atunci pentru întâia oară, în afirmația unui ambasador străin și din motive politice străine, s'a rostit ideia că, din cauza existenței unui element românesc preponderant în Ardeal, se poate ca Transilvania să fie cedată de Casa de Austria și unită cu Moldova și Țara-Românească supt numele de regat al Dacilor.

¹ Ca toate rapoartele prusiene, în ale mele *Acte și fragmente*, II.

III.

În epoca schimbărilor dintr'o zi pe alta, pe care le săvârșia Napoleon, era natural să se ivească fel de fel de proiecte. Așa încît nu e de loc de mirare să se fi ivit între altele și proiectul acesta, care supt toate raporturile era așa de natural, al constituirii unui Stat românesc, alcătuit din Moldova, Țara-Românească și. — cum am văzut din acel curios raport prusian — și din Ardeal.

Numai cît acestei epoce a lui Napoleon i-a urmat îndată după aceasta o epocă de reacțiune, în care s'a opus revoluționarismului acestuia schimbător un conservatism fricos. Acțiunile și reacțiunile schimbă fața societăților omenești și, prin urmare, tocmai fiindcă era lui Napoleon fusese așa de puțin respectuoasă, măcar în aparență, pentru drepturile cîștigate, pentru forme de Stat care duraseră mai multă vreme, pentru hotare îndatinate, tocmai din această cauză trebuia să vie, după 1814, după căderea lui Napoleon, o eră în care nimeni n'ar fi schimbat din loc un stîlp de graniță, în credința că, dacă ar schimba acel stîlp, tot echilibrul politic realizat cu atîta greutate ar sta să se prăbușească. Mai ales cît a trăit Napoleon, și-a putut închipui cineva că fiecare schimbare a stîlpilor de hotar ar fi o cale deschisă pentru anarhiștii cari s'ar pune iar pe lucru în Europa, ca să strice rosturile

cele vechi. Precum nu ne miră că întâlnim, pe lângă alte proiecte, și acest proiect național sănătos și logic, ne-ar mira foarte mult dacă el ar fi fost menținut, fie și pentru un mai îndepărtat viitor, după căderea lui Napoleon I. Era hotărât în intențiunea acelor cari, prin Sfinta Alianță, stabiliseră asupra Europei noul regim, că hotarele nu se vor schimba, că autorii de proiecte se vor odihni o bucată de vreme și că diplomatul normal, care, chiar atunci când este vorba de înnaintarea lui în situație, se sfiște să schimbe prea mult lucrurile existente, va rămînea stăpînul Europei.

Prin urmare, în principatele noastre, vechea Moldovă, vechea Țara-Românească, vechii Fanarioți întorși înapoi, vechiul regim fără nicio schimbare, acestea sînt caracterele epocii care se întinde de la 1814 la 1848, fără a se ținea seamă chiar de convulsiunea revoluționară de la 1821, care pe pămîntul nostru, dacă e strict națională pentru Greci, e pentru Romîni răs-picat socială.

Poate zice cineva însă că în era aceasta de la 1814 la 1848 ideia necesității și posibilității și folosului unei uniri a tuturor Romînilor a fost părăsită cu desăvîrșire? Răspunsul afirmativ ar fi cu totul greșit. Și în ceia ce privește anumite interese din afară, și, mai ales, în ceia ce privește o anumită dezvoltare înlăuntru, care, aceasta, este un factor nou, trebuia să se aducă din cînd în cînd pe tapet și această problemă, nu numai a unirii Principatelor, dar a alipirii la aceste Principate Unite și a altor părți locuite de Romîni.

Interesul permanent, pe care-l observăm și în această epocă, este interesul Rusiei. Acum, este foarte greșit, după socotința mea, să se vorbească de politica unui Stat ca și cum această politică n'ar atîrna decît de o anumită normă tradițională sau de anumite ele-

mente geografice, ca și cum ea n'ar atîrna și de schimbările care se petrec în spiritul poporului, în ideile lui dominante, oricare ar fi regimul politic, căci și în cea mai severă autocrație lucrurile se fac totuși prin oameni, cari aparțin mediului lor cel puțin tot așa de mult cît și cadrulul în care sînt puși să lucreze. Așa încît trebuie să se spuie de ce politica rusească este vorba, de politica din ce timp, făcută de cine, supt influența căror curenți de idei. Și aceasta fără să se uite că, dintre toate diplomațiile, cea mai stăruitoare și cea mai plină de amintiri din trecut este totuși diplomația rusească. Dar, amintind acest lucru, care nu se poate contesta, se poate afirma că și diplomația rusească s'a schimbat după oameni și împrejurări, după curențele care stăpîniau opinia publică, care dominau viața culturală. Orîcît ar fi diplomatul, din principiu, de străin față de ceia ce petrece în lumea culturală, este imposibil ca și cel mai nepăsător să nu primească, măcar cîtuși de puțin, influența curențelor vii care străbat o societate. Nu sînt impermeabile față de asemenea curenți cancelariile Ministerelor de Externe și ale legațiunilor.

Așa încît Rusia, fără să ascundem că politica ei a păstrat un fel de uniformitate în tendințele de încălcare față de popoarele mici care locuiesc lingă ea, totdeauna a avut în vedere întinderea ei în direcția Dunării, în Peninsula Balcanică și către strîmtori, Rusia, totuși, vroia să stabilească prin 1830 aici o nouă stare de lucruri care, în concepția diplomaților de atunci, a lui Nesselrode și Chiselev, trebuia să însemne Unirea celor două Principate.

Se știe de multă vreme, printr'un articol tipărit în epoca Unirii, articol care a întrebuițat scrisoarea, din 1832, a unui publicist frances ce se afla la noi în

epoca redactării Regulamentului Organic, Bois-Le-Comte¹, cum că de la Petersburg au venit instrucții formale de a se introduce în noua Constituție ideia unirii. Boierul moldovean Costin Catargiu fusese însărcinat să dea chiar formula Unirii, pe care atât Chișeleu, cât și comisarul special, Minciaky, se grăbiră a o „primi“. Nu putem atribui propunerii aceluiași Catargiu — al cărui rol era mai ales formal, — de a se alege ca Domn comun vre-un prinț care să nu aparție dinastiilor vecine, părăsirea ideii de către Ruși.

Ideia, ce e dreptul, n'a fost introdusă în forma în care o anunță Bois-Le-Comte, dar, totuși, în însuși textul Regulamentului Organic s'a introdus posibilitatea de unificare a legislațiilor printr'o comisie legislativă lucrînd pentru amîndouă Principatele, care unificare a legislației ar fi, cum spune însuși textul, o îndrumare pentru ca unitatea care ar decurge supt toate raporturile din viața prezentă și trecută a Principatelor, să fie realizată pe deplin².

¹ Sturdza, *Acte și documente*, III, pp. 826-8. În românește, la Xenopol, *Istoria Romînilor*, V, pp. 518-19.

² Punem în paralel aici textele celor două regulamente pentru acest articol (secția V din dispozițiile generale; *Regulamentul Organic a prințipatului Moldovei*, Iași, 1837, art. 425-26, pp. 12-13; *Regulamentul Organic*, București, 1847, art. 371, p. 338):

Art. 425. Începutul, relighia, obiceiurile și asămănarea limbii lăcuiitorilor acestor două prințipaturi, precum și trebuințele a îmbelor părți, cuprind din însuș descălicarea lor elementurile nedespărțitei uniri, care s'au împiedecat și s'au întărziet de întîmplătoarele înpregiurări. Mîntuitoarele folosuri a rodului ce s'ar naște din întrunirea acestor două nații sînt netăgăduite. Elementurile întrunirii a Moldo-Romînilor să află așezate prin acest Reglement prin asămănanatele temeiori ale administrației acestor două țeri.

Art. 426. Identitatea (potrivita ființă) a legislaturii fiind cel mai lucrător mijloc a desăvârși o așa morală unire, spre aceste

De altminteri, să zicem că n'ar fi existat acest text, după cum nu sîntem absolut siguri că îndemnul a venit numai de la Petersburg și că, în orice cas, îndemnul acesta, venind chiar de la Petersburg, n'a găsit un ecou bucuos în sufletul boierilor noștri, cari voiaŭ de fapt, în această eră a congreselor Sfintei Alianțe, ca „Valahia și Moldavia să se împreune și să se facă amîndouă un prințipat“³ și dintre cari uniŭ, cum era Costachi Conachi, se numărau printre spiritele cele mai luminate ale poporului nostru⁴; chiar și fără aceasta, singurul fapt că prin Regulamentul Organic se dădea o legislație care era aceeași pentru amîndouă Principatele, singur acest fapt e o îndrumare către unire. Și era imposibil ca, îndată ce se trecea de la datină la o legislație, o unitate mai mult sau mai puțin desăvîrșită în ceia ce privește rînduiriile cele noi, să nu se întîlnească într'un principat și în altul. De ce s'ar fi făcut deosebire între regimul de organizare sau între regimul de alcătuire socială al Moldovei și regimul corespunzător din Țara-Românească? Care ar fi fost îndemnul și scusa pentru aceasta? Că

o comisie înbinată de îmbe Prințipaturile să va închegea, care din condicile politicești și criminalicești a acestor două țări să alcătuiască unul și numai singur legiuitorŭ cuprins, etc.

Art. 371 (muntean). Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitorilor într'aceste două prințipaturŭ, precum și cele de o potrivă trebuințe, sînt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care pînă acum s'aŭ fost poprit și s'aŭ zăbovit numai după împrejurări întîmplătoare, și cele urmate după dînsele bunele dobîndiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr'o apropiere a acestor două popoare, nu pot fi supuse la nicio îndoială. Începuturile dar s'aŭ așezat într'acest regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amîndouă țerile.“

³ Hurmuzaki, X, pp. 647-9.

⁴ Se și spune, de Bois-le-Comte că și „beizadea Ghica“ (Dimitrie) saluta bucuos ideia.

erau datinele cele vechi? Dar am arătat că aceste datine chiar fuseseră în cea mai mare parte înlăturate prin Fanarioți, a căror Domnie nu însemna decît o pregătire către formele cele noi apusene ale vieții naționale. Fanarioții nu erau crescuți în mijlocul datinelor noastre, decî n'aveau simpatie pentru dînsele, nici înțelegere. Ei veniau cu idei constantinopolitane, într'o eră în care tot ce se arăta european, era primit acolo cu aplause. Natural dar că și la noi trebuia să se introducă o uniformitate decalchiată după uniformitatea acelei legislațiuni „filosofice“ din Apus.

Cînd a fost prin urmare vorba să facă un Regulament Organic, trebuia să se țină seamă neapărat și de dorințele arătate de boierii moldoveni și munteni, — care și acestea spuneau foarte mult, unele și altele, — dar, pe lîngă aceasta, în principalele directive și în forma generală de organizație, ca și în tendința principală a acestei legislații, trebuiau să se întilnească aceleași elemente.

Să mai notăm încă un lucru: că Regulamentele Organice au fost lucrate la Iași și București, dar nu fără ca un schimb de păreri să se fi petrecut între cele două comisiuni¹. Pe lîngă aceasta n'avem decît să ne gîndim la rolul unificator jucat de Chiselev însuși. Instrucțiunile de la Petersburg nu erau nici ele deosebite. Și Rușii făceau așa fiindcă era evident interesul lor să nu soarbă din două înghițituri, ci dintr'una singură, amîndouă Principatele. De ce să-și creeze dificultăți de o parte în Moldova și de altă parte în Țara-Românească? Dacă este posibil, dîndu-li se același regim, trebuie să fie pregătite printr'un singur act la

1. Cf. lucrarea recentă a d-lui I. Filitti despre Regulament, ed. Academiei Romîne, 1914.

anexarea pe care evident că o avea în vedere Chi-selev, și o doria.

De fapt, mai fusese creat un element de unitate puternic prin așa-numitele carantine. Carantina era, de sigur, o carantină, dar nu era numai o carantină; putem spune chiar că nu era în rîndul întâiului o carantină. Aceia cari au stabilit normele ei și au creat corpul de soldați cari trebuiau să apere de permanenta contagiune a ciumei granițele noastre, aceia aveau în vedere și alte lucruri. Trebuia să fie ciumă în Turcia, pentru ca să fie totdeauna un hotar militar păzit de oaste, între noi și dînsa. Dar acest corp de soldați grăniceri, care reprezintă o apărare împotriva bolii molipsitoare, era alcătuit exact în același fel pentru amîndouă Principatele. Era deci tendința de a crea o graniță față de Turcia, de a ne deslipi pe încetul de dînsa, dar, în orice cas, de a nu se admite mult o altă graniță, *între* Principate.

Acum, nu trebuie să-și exagereze cineva influența pe care a avut-o asupra dezvoltării ideilor noastre în viitorul ce ne aștepta această organizare semi-rusească decretată de Regulamentul Organic. Legile s'au aplicat într'un principat și în celălalt. Dar nu trebuie să uităm că ele nu erau la îndemîna publicului, că răsfoirea Regulamentului Organic era, pentru cine nu îndeplina o funcțiune, un act de indiscreție vrednic de pedeapsă. Și apoi comisiunile care erau fixate nu s'au întrunit niciodată. Ba chiar Regulamentul muntean, care, în traducerea textului frances, pune sistematic *apropiere* unde dincolo era *unire*, nu lasă să urmeze motivării „filosofice“ a Unirii clausa comisiunii unificatoare a legilor.

Prin urmare pregătirea vieții unitare supt raportul instituțiilor se lăsa să fie foarte mult așteptată. Și,

cu toate acestea, chiar dacă Regulamentul Organic ar fi răspîndit mai mult ideile sale noi de organizație, concepția sa nouă de dreptate în mintea societății românești, chiar în cazul acesta trebuie să ție seamă cineva de faptul că, în afară de înrîurirea care putea să plece de la aceste forme, era o altă înrîurire, cu mult mai puternică, cu mult mai fecundă, care nu pleca de la forme, ci venia de la un fond sufletesc al nostru. Acest nou fond sufletesc, pe care evident că Rușii nu l-au creat, pe care este tot așa de evident că Rușii nu l-au iubit, că nu intra cîtuși de puțin în proiectele lor — ei vedeau, din potrivă, foarte bine că din întărirea acestui fond sufletesc va ieși zdrobirea operei pe care cu atîta persistență și sacrificii, și sinceritate față de idealul lor, o urmăriseră un secol și mai bine —, acest nou fond sufletesc se naște dintr'o mișcare de idei, care se pronunță la noi după 1822, mișcare de idei, care, fără să fie cu totul străină de vechea mișcare de idei a boierilor din amîndouă Principatele, este cu toate acestea în mare parte deosebită, în originea sa, ca și'n îndrăzneala tendințelor sale, de cea ce agitase mințile boierești din veacul al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea. Descoperiri mai noi au arătat că boierii aceștia au avut în tot decursul veacului al XVIII-lea o conștiință și că această conștiință era setoasă de reforme. N'au pierdut nicîo ocazie: încheierea unui tratat de pace, acordarea unui hatașerif, un îndemn din partea Rusiei, o grație din partea Turciei, fără a-și presinta programul lor, care program este foarte interesant și foarte bogat. Avem două-trei pentru această epocă. Evident că în ele nu se vorbește de Unire și de drepturi naționale, dar se vorbește de o guvernare gospodărească mai logică, mai liberă și mai garantată, așa cum stătea în gîndul tuturor boierilor acestora¹.

¹ Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, p. 239 și urm.

La 1821 apoi, și după aceasta, este o adevărată pletoară de proiecte¹. Nu se pierdea, iarăși, niciun prilej cînd era vorba de evacuarea Principatelor de către trupele turcești, de garanția că în Principate va fi ordine, fără ca boierii noștri, fie că erau întrebați, fie că ei credeau că li se îngăduie a vorbi, să nu vie să-și formuleze plîngerile și dorințele lor. Ajunseră, în Moldova, și la ideia unei republici oligarhice, declarînd Turcilor, cari prinseseră ura Domnilor greci de pe urma răscoalei eteriste, că nu mai este nevoie să fie un Domn în țară, care costă mult și poate să ajungă periculos pentru Poartă, ci mai bine un Comitet de aristocrați, care, pînă la înzdrăvenirea țerii, să poarte grija afacerilor publice.

Ei bine, în proiectele acestea de constituție,—afară de acela, puțin cam dubios, pe care l-am citat mai sus²—nu se întîlnește nimic în sensul unei unități generale românești. În București se vorbește de Muntenia, în Moldova se vorbește de interesele specifice moldovenești.

Iată însă că după aceasta se ridică o generație nouă. Această generație nouă a fost pătrunsă în întregime, supt influența ideilor celor nouă din Apus, nu de patriotism muntenesc sau moldovenesc, ci de patriotism românesc în genere³.

¹ La sfîrșitul volumului X din colecția Hurmuzaki am dat un mare număr din ele. A se adăugi proiectul de Constituție moldovenească al străbunului meu, Vornicul Iordachi Drăghici, publicat de d. A. D. Xenopol, în „Analele Academiei Romîne”, XX.

² V. p. 44.

³ Bois-le Comte chiar spune că „ministrul moldovenesc” care-i vorbise, decî un om din generația veche, declarase următoarele: „învățăm din ce în ce mai mult poporul să se considere ca aparținînd aceleiași familii, deprinzîndu-l a substitui numelui de Moldovean, pe care și-l dă, pe acela de Român, care e numele generic al întregii rase romano-dacice”.

Dar, se va zice, aceasta este important numai pentru Unire. Nu, pentru că generația aceasta de la 1848, cum se zice fără temei, — căci între oamenii de la 1848 și oamenii din epoca aceasta este o mare deosebire: unii erau mai tineri și alții mai bătrâni, și era o marcată osebite între ideile unora și ideile altora —, în *românismul* ei a înțeles pe Români de oriunde, — ceia ce, în generația precedentă, era încă o excepție, din partea acelor cari se gândiau că „vechiul nume al Daciei nu e necunoscut Europei și ar fi potrivit ca să trezească și simpatii, încunjurând Principatele Unite de *farmecul marilor amintiri istorice comune întregei națiuni*“¹. Acesta e lucrul important. N'are decît să observe cineva, întâi, iubirea continuă și extraordinară pentru cuvîntul de „Romîn“. „Moldovean“ și „Muntean“ erau expresii care jigniau pe tinerii aceștia, niște rămășițe de-ale trecutului, pe care nu le iubiau de loc, care li se păreau o piedecă pentru realizarea idealului lor. Ei nu vorbeau decît de „Romîn“ și de „România“. Chiar cuvîntul de „România“ — în afară de întrebuintărea sporadică în cartea bizară a geografului grec Philippide — este o fabricație a generației din 1848. Și, cînd cuprindea supt cuvîntul România ambele principate, evident ei înțelegeau că această Romănie viitoare era, nu numai un centru luminos liber, dar în același timp și o penumbră, până la marginile cele mai depărtate ale pămîntului românesc.

Să ne gîndim în această privință la două manifestări ale lui Mihail Kogălniceanu. La 1848, fiecare din țeri a făcut revoluția pentru ea. Dar să opunem acestui separatism al momentului două manifestări culturale, literare ale lui Kogălniceanu. Gazete și reviste exista înaintea de revistele conducătorului școlii

¹ *Ibid.*

de regenerare din Moldova. Exista gazeta lui Eliad în Muntenia, care imediat a produs și o revistă pe lângă ea, și gazeta lui Asachi în Moldova: „Albina“, de o parte, „Curierul românesc“, de altă parte. Dar în aceste publicații nu e vorba de nimic care să fixeze o notă națională unică. Kogălniceanu însă cu ce începe? Cu „*Dacia literară*“. De la început prin urmare principiul că poate să existe în domeniul cultural o „Dacie“ unitară. Aceasta are cea mai mare importanță. Este imposibil să realizezi o Dacie politică până nu ai Dacia culturală. O Dacie politică va fi cu atât mai puternică, cu cât a fost mai puternică înainte de aceasta Dacia culturală. Dar iarăși este imposibil să existe o Dacie culturală, fără ca această Dacie culturală să nu aibă imediat consecința sa în domeniul politic. Cum am mai spus, cultura și politica sînt cele două fețe ale aceluiași lucru. Se poate zice că o cultură nu face decît să strîngă forțele sufletești ale unui popor pentru viitoarea alegere a unei nouă forme politice, și orice formă politică ea însăși nu este decît îngrădirea unui nou ogor mai larg pentru cultura viitoare a poporului care a cucerit-o.

Prin urmare „Dacia Literară“ nu era un cuvînt, ci era o realitate, căci în revistă se prezintă și se făcea amestecul de idei și de produse literare venite din amîndouă Principatele. De altminterlea în „Istoria literaturii în veacul al XIX-lea“ am arătat cum acest principiu a fost atât de general, încît și foaia lui Alexandri, care a venit după aceasta și poartă numele de „România Literară“ și foile care apar în București caută înainte de toate să aibă colaboratori romîni de pretutindenii și, în rîndul întăi, din principatul celălalt. Gîndească-se cineva și la revista istorică a lui Kogălniceanu; ea se chiamă „Archiva Românească“, și chiar în cel d'întăi număr este lauda lui Șincai,

a cărui operă o cunoștea din copilărie, el fiindu-i cel d'întăiū inspirator pentru studiile istorice.

Kogălniceanu scrisese, și încă în cea d'întăiū tineretă, în limba franceză, pentru Apusenī, istoria Moldovei și istoria Țerii-Românești și, recurgînd la Șincaī ici și colo, adaogă și evenimente care fac parte din viața Romînilor neliberī. Și să compare cineva istoria scrisă de Kogălniceanu cu istoria scrisă de Ardeleanu așezat în București ca profesor la *această* catedră Florian Aron, care făcea și lecții de istorie universală. Va vedea cineva atunci care este deosebirea între un Ardelean, care nu e propriu-zis dintre bătrîni, dar nu face parte nici din generația cea mai tînără — erau 12 ani de deosebire între vrîsta lui Kogălniceanu și a lui Florian Aron — și între Kogălniceanu cu privire la cadrele istoriei Romînilor, la legăturile neapărate și la tendințele ultime ale acestei istorii. El știe numai de „Romîni“ (în franțuzeasca lui „Româns“), amintește de *proiectul format de ministrul Martignac, al lui Carol al X-lea, de a întemeia un regat al Daciei* și adaugă că „regatul Daciei ar fi fost de o mare greutate în cumpăna Europei“¹. Ar putea cineva să aibă în forma cea mai vibrantă impresia imediată a acestor tendințe din celebrul discurs despre istoria universală în comparație cu istoria Romînilor, de la deschiderea care a și adus închiderea cursului său de la Iași. Acolo nu vorbește un Moldovean, ci un Romîn care îmbrățișează întreaga nație românească, atît în pregătirea trecutului, cît și în prevederile viitorului.

E sigur că această școală a lui Kogălniceanu a contribuit ca să răspîndească ideia de romînimism. E drept că au intervenit apoi diferite critice cu privire la anumite asperități ale caracterului Romînilor de din-

¹ Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, II, pp. 19-23.

colo de munți, care, în orice cas, nu erau mai anti-patice decît grosolănia cu care aũ fost atacate. Aũ putut sã se trezeascã, supt influența capriciilor romantice ale lui Alexandru Russo, anumite dușmăniile personale. Și blîndul Bariț a fost atacat, peste vre-o zece ani, de Kogălniceanu. Lucrul n'a avut o mare înrîurire asupra relațiilor lor personale, dar este, firește, un moment desagreabil în desvoltarea culturii romănești. Lucrul de cãpetenie a fost însă cã această îndrumare fusese datã. Ea aduse, de alminteri, rezultate imediate.

Un rezultat imediat se vede atuncî cînd Ioan Ghica vine în Moldova cu o misiune politicã. De origine din București, el începe în strãinãtate cu broșura francesã din 1838: „Poids de la Moldavie dans la question d'Orient“, pe care o iscãlește „M. de M. O***, agent diplomatique“, și prin care, atacînd violent pe Ruși, cere a se formã, și întru apãrarea Turciei, supt scut engles și frances, un regat al „Moldovalahiei“¹. Din cauza neînțelegerilor cu Guvernul muntean, trece în Moldova și ține aici, la Academia Mihãileanã, cunoscutele lui conferințe despre naturã, care sînt foarte frumoase. Dar, cînd s'a dus în Moldova, avea, cum am spus, și o misiune. Nemulțămii fiind tinerii din București cu Domnul lor, Bibescu-Vodã, el era însărcinat sã propuie Domnului Moldovei, Mihaï Sturdza, unirea Principatelor. Dacã n'ar fi fost la mijloc un Ion Ghica și oamenii cari aũ fost amestecați în această afacere, ar fi putut zice cineva cã era o intrigã personalã, un moment trecãtor în conflictele care se petreceau neapãrat în amîndouã Principatele. Dar calitatea moralã și culturalã a persoanelor ce aũ luat parte la această acțiune, care nu este pe deplin lãmuritã nici pãnã acum, aratã cã avem a face cu cea d'intãiu tre-

¹ *Ibid.*, pp. 110-1; Xenopol, *l. c.*, p. 320.

cere de la dezvoltarea culturală la manifestarea politică¹.

Cam în același timp se face și o apropiere între Români de aici și cei de dincolo. Apropierea aceasta n'a fost datorită boierilor din București sau Iași, cari ar fi fost doritori să-și cunoască frații din Ardeal. N'are decît să iea cineva cartea lui Dinicu Golescu ca să vadă cum bătrîni de aici treceau prin mijlocul Romînilor de dincolo fără să aibă aproape nicio legătură cu dinșii. Doar dr. Molnar, profesorul de la Universitatea din Cluj, unul din scriitorii laici de căpetenie ardeleni, dacă a avut legături, pentru tipărirea și răspîndirea de cărți bisericești, cu Vlădicii de la noi în timpul său. În „Istoria Romînilor din Ardeal și Ungaria“, am arătat că nici Ardelenii nu arătau o deosebită dorință de a se așeza la noi în țară, indicînd și motivele pentru care se petrecea aceasta: boierii noștri n'aveau pentru dascăli o considerație mai mare decît o aveau pentru grădinarul sau bucătăreasa lor și, prin urmare ei, dascălii, cari aveau un ideal și aveau și mîndria purtătorilor de ideal, nu se puteau împăca, firește, cu astfel de împrejurări. Cînd a venit însă era Regulamentului Organic, a fost nevoie să se întemeieze școli după tiparul european. Prin urmare aducerea Ardelenilor, care înainte se făcea doar pentru limba latină, a devenit o necesitate. Așa venit astfel la București, pe lîngă Aron Florian, și Ioan Maiorescu, întrebunțați întăi la modeste școli elementare din provincie, August Treboniu Laurian, mai târziu și Papiu Ilarian, iar Simion Bărnuț s'a strămutat la Iași.

Tot în cartea citată am notat sentimentul de „jenă“ pe care-l aveau ei în societatea noastră. Deprinși cu economia lor nemțească, cu ordinea lor nemțească,

¹ *Ist. lit. rom.*, II, pp. 101-2.

veniaŭ aici în brutalitatea vechei aristocraŭii ŝi mai târziu în libertatea, puŭin cam ŭigănească, a timpurilor noi. Nicŭi vechiul regim, nicŭi noul regim nu-ŭ puteau mulŭtămi. Ŗi atunci mulŭi se gŭndiau cu dor la ceia ce au lăsat, ŝi, pe de altă parte, ei nu se puteau împiedeca de a sta în necontenită legătură cu aceia pe cari-ŭ părăsiseră acasă în Ardeal.

Legătura aceasta însă crează o viaŭă generală romănească, ce se întinde, nu numai peste hotarele dintre Moldova ŝi Ťara-Romănească, dar ŝi peste hotarele dintre Principate, de o parte, ŝi Romŭniŭ din Ardeal, de altă parte. În felul acesta, prin schimbul zilnic de ŝtiri ŝi sentimente dintre Bariŭ, Florian Aron ŝi Ion Maiorescu, s'a ajuns, acolo, ca foaia de la Braşov a celui d'intăiu să fie un organ general romănesc, *cel d'intăiu cu caracterul politic.*

A venit anul 1848; zguduirile generale europene au produs o mişcare în amŭndouă Principatele: o mişcare mai serioasă ŝi mai trainică la Bucureşti, o mişcare mai „boierească“, mai trecătoare, cu urme mai adŭncŭi, dar mai puŭin vie, în Moldova. A trezit în Ardeal ŭntăiu o agitaŭie constituŭională pentru drepturile naŭiunii romăneşti, agitaŭie în fruntea căreia sta mintea filosofico-politică a lui Simion Bărnuŭ ŝi, pe urmă, luptele acelea îndelungate duse de Avram Iancu, Axentie Sever ŝi alŭi Romŭni în Munŭii Apusenŭi. Avem a face, deci, nu cu aceeaşi revoluŭie romănească, ce s'ar fi purtat în trei locuri deosebite, ci cu *trei* revoluŭii romăneşti, fiecare avŭnd caracterul ei particular. Ŗi, odată ce motivul era altul, ŝi felul de manifestare nu se potrivea, nicŭi tendinŭele nu puteau să fie acelea ale realizării unei unităŭi politice romăneşti. Revoluŭia din Moldova a căzut; nu s'a plŭns la Bucureşti pentru ea. S'au luptat ostaşii improvişaŭi ai lui Avram Iancu; la Bucureşti n'a fost nicŭo durere, nicŭo mişcare, nicŭun

îndemn în favoarea acestei supreme sforțări a Românilor din Ardeal pentru libertatea lor politică în *Monarhie*.

Cu toate acestea un lucru nu s'a putut opri,—fiindcă revoluția din Ardeal a ținut mai mult. Învinșii din Moldova ca și învinșii din Muntenia au trecut acolo. Pe Cîmpul Libertății de la Blaj, între fruntașii tineretului ardelean au fost și Alecsandri și Alexandru Cuza (Cuza-Vodă de mai târziu), și evident că aceasta a avut o influență asupra spiritului celui din urmă în ce privește problemele sociale și naționale românești. Dar, pe de altă parte, în Ardeal au trecut și Ardelenii dascăli de la noi, cari s'au amestecat cu ceilalți și au dus lupte împreună: un Laurian, un Ioan Maiorescu, un Nicolae Bălășescu, ș. a.

Astfel, de și n'avem a face cu o revoluție unitară, frecventarea *unui* cîmp de revoluție de către aceia cari plecaseră din altul, pregătia totuși o mișcare către unitate. Ar căută cineva însă în zădar la 1848, de la un Român și în interesul numai al românismului, o tendință către unitatea politică.

În ce privește pe Romînii din Ardeal, grație curentului început în Bucovina de Hurmuzăchești, de Gheorghe, Constantin și Eudoxiu de Hurmuzachi, s'a ajuns la sentimentul că ar fi folositoare, și chiar necesară, o unire împreună a tuturor Romînilor din Monarhia austriacă: să aibă o singură Biserică, o singură adunare, o singură formă constituțională, să stea în fruntea lor a tuturor, recunoscuți ca națiune unică, fără deosebire de provincie, un Voevod, care, natural, dacă s'ar numi Mare-Duce,—cum s'a zis—, n'ar fi putut fi altul decît însuși Împăratul Austriei. Iar, după ce s'a părăsit această idee pe terenul politic, ea s'a păstrat măcar pe cel religios.

Ideia unității politice românești se întilnește, și cu aceleași tendințe, numai în scrierile a doi oameni, din-

tre cari unul este Romîn, dar care în ultimii ani ai vieții lui, cel puțin supt raportul tendințelor politice, trecuse dincolo de marginile stricte ale romînismului, — Ioan Maiorescu, iar cellalt pastorul sas din Brașov, Roth ¹.

Ioan Maiorescu fusese trimes să vorbească pentru cauza Romînilor în congresul care s'a ținut la Frankfurt. Atunci era în intenția Germanilor să întemeieze Imperiul într'o formă democratică, împotriva Austriei ca și a Prusiei. Un imens număr de oratori a coplesit națiunea germană cu elocvența lor, pentru ca pe urmă tot Prusia cu caporalismul ei să vie mai târziu ca să represinte forma reală și, fără alte discursuri decît acelea pe care le strecoară printre dinți polițistul său soldatul în exercițiul funcțiunii, să realizeze Germania de astăzi.

Ioan Maiorescu a fost și el acolo; s'a aprins și el de ideologia aceasta germană. Credea că o să răsară un fel de Imperiu democratic sprijinit pe elementele liberale, și atunci își zicea: Oare la Imperiul acesta de ce nu ne-am alipi noi, Romîni, toți Romîni, uniți împreună, sprijinindu-ne pe rasa germană, care n'ar fi condusă nici de Austria, nici de Prusia?

Formula era aceasta: „*Austria să lase Italia, să unească Bucovina, Moldova, România și Transilvania într'un regat, România, cu un principe austriac, supt suzeranitatea Germaniei*”². Deputatul Förster făcu și o interpelare despre posibilitatea unui „Imperiu romanic, care e mai important pentru Germania decît Imperiul maghiar”³. La urmă, el se mulțămia însă ca Principatele

¹ V. Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dakoromanische Monarchie unter. Oesterreich Krone, Sibiiu, Maiu 1848.

² Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, București 1912, p. 211. „În locul Secuilor, pe cari Maghiarii îi chiamă în Ungaria, să se dea voie Romînilor din Banat și Ungaria a se strămuta în Ardeal și Principate”; p. 213.

³ *Ibid.*, pp. 229, 246-7.

„să între amîndouă într'o intimă uniune de Stat între sine și în altă relație de Stat, în Austria, supt un principe din Casa aceasta și supt protecțiunea Imperiului German¹“. Dar și acum el era de părere că „*Transilvania după poziția sa geografică, numai împreunată cu Principatele danubiane va putea ajunge vre-odată la o stare materială plăcută...* De aici ar ieși pentru viitorul Stat român de sine un teritoriu ce ar cuprinde cam întreaga Dacie veche; *Bucovina și Basarabia, rupte cu puterea și cu nedreptul de Moldova, se țin, firește, de acest Stat român*“².”

Broșura lui Roth³ este consacrată mai ales examenului chestiunii dacă Ardealul trebuie să se unească cu Ungaria ori ba. Autorul o tratează din punctul de vedere săsesc. E un dușman al Ungurilor; crede că nația ungurească este pe sfîrșite. În credința aceasta a lui și în dorința de a scăpa pe Sași—odată cu Împăratul scapă pe Sasul și odată cu Sasul scapă și Împăratul,—el s'a gîndit dacă n'ar fi bine, fiindcă până la Împărat este drum, fiindcă mai aproape este Ungurul, care, așa muribund, cum este, ar putea avea unele zvicniri periculoase, să se găsească un *alt* element de sprijin. Ar fi „Valahii“. El își închipuia că „Valahii“, cu organizația lor slabă, cu neaptitudinea lor aparentă pentru comerț și industrie, cu cultura lor abia începătoare, nu vor forma niciodată o piedecă pentru menținerea și, cine știe, poate chiar pentru dezvoltarea elementului germanic, supt forma

¹ *Ibid.*, p. 236; cf. și p. 239.

² *Ibid.*, pp. 241-2. Ungaria, redusă la limite naționale, s'ar uni cu noua Romănie și ar fi împreună cu aceasta o barieră contra panslavismului; ar păzi și ea pentru Germanii drumul către Marea Neagră; *ibid.*, p. 242. Turcia ar putea fi adusă prin negociații să renunțe la drepturile ei; *ibid.*, pp. 243-49, 261-3.

³ E interesant că tot Sașii pîriau „dacoromînismul“ *nostru*; *ibid.*, p. 273.

aceasta săsească, în Monarhia austriacă. Și căuta să ni demonstreze și nouă că *aici* este speranța noastră.

Argumentele sînt excelente, numai că azi noi le putem întrebuița pentru a trage alte concluzii. El zicea: Principatele, chiar dacă s'ar uni, represintă o suprafață mică, cu mult prea puțin importantă. Pe lângă aceasta, Statul care ar ieși din această unire n'ar putea să aibă nici trăinicie, fiindcă nu dispune de un total strategic ușor de apărat. Lipsește din mijloc Ardealul, și Principatele nu pot să trăiască fără Ardeal. Prin urmare, zicea el, trebuie ca Principatele să vie la Ardeal, rămînînd ca altă epocă să zică, din potrivă: Să vie Ardealul la Principate. Căci reținem faptul acesta: că nu este niciun motiv pentru osebirii de felul acesta și că avem nevoie evidentă, supt toate raporturile, de posesiunea Ardealului. Roth mai aduce cazul lui Mihaï Viteazul și alte argumente. Și încheie astfel: fiindcă Romîniî din Principate nu vor putea, totuși, să-și capete un principe ereditar, nu vor putea să se consolideze, fiindcă ei sînt meniți totdeauna să se zbată în anarhia lor cea veche, atuncî e preferabil ca toate provinciile românești, încunjurînd pe Sași, apărîndu-î de orice altă primejdie, să se contopească în Austria. Habsburgii ar fi astfel stăpîniî elementului românesc, cum sînt și stăpîniî elementului german, și aceasta li-ar permite să ție în frîu elementul totdeauna revoluționar și nemulțămît al Maghiarilor.

Să adăugim că ideia unității românești era pe atuncî așa de mult în aier, încît Maiorescu putea amenința pe comisarul Ungurilor rebeli, Vay, cu „*proclamarea principelui de Leuchtenberg ori a vre unuî fiu al Împăratului Nicolae ca rege al României*” în înțelesul cel mai lat¹. Generalul Hasford din armata de ocupație

¹ Bănescu și Mihăilescu, *l. c.*, pp. 168, 315.

În principate ar fi răspîndit planul ¹: el declară la Rîmnicu-Vilcii lui Cipariu însuși că Romîniî din Ardeal nu trebuie să se mai gîndească la Austria, că, fiind 8.000.000 tot Romîniî, „ei ar fi proști dacă nu s'ar gîndi la un Stat propriu, că există numai o Putere care ar putea să creeze acest Stat și că ar depinde numai de ei a expune dorințele acestea: Austria n'ar putea să persiste multă vreme”².

„Cînd ar fi Turcia“, scrie A. G. Goleșcu, „o Putere tare și liberală, mai lesne ar alerga Romîniî din Austria la Constantinopol decît noi la Viena; *cînd am fi noi desvoltați și puternici, mai lesne ar veni Transilvania la noi decît noi să mergem a ne lipi de Austria prin Transilvania*”³.

Bibescu-Vodă rîdea, față de Bariț, de ideia Daciei, pe care credea să o fi descoperit într'un „memorial de la Craiova“.

„Suveranitatea Porții Otomanes'a întemeiat prin arme, și numai prin arme s'ar putea scutura. Protectoratul Rusiei se razimă în tratate recunoscute și de celelalte Puteri europene; tot prin tratate s'a pierdut și Basarabia; cum voiți d-voastră să o restituie Rusia? Bucovina e germanisată“, adause Domnul (Bibescu), „iar, cît pentru Transilvania și Banat, te las să judeci singur dumneata, frațico (așa-mî zicea Domnul), mărimea puterii care ar trebui să opuneți la o rezistență desperată a celor trei naționalități dedate din veacuri a trată pe Romîniî numai ca pe supușii lor, și nici decum ca pe domni ai țerii. Vedeți ca să nu fiți seduși de idealuri și de fantasii amăgitoare.“

„Iar, împotriva gărgăunilor daco-romîni“, Wohlge-muth, guvernatorul Ardealului, vorbea așa: „Dacă poporul romîn se simte în stare a restaura prin pu-

¹ *Ibid.*, pp. 315, 317-8, 321.

² *Ibid.*, pp. 322-3.

³ *Ibid.*, p. 259.

terile sale un Stat daco-romin, el nu are decît să cerce, să înceapă.

„Planul de executat este simplu: o armată bine deprinsă, de cel mai puțin 200.000 de soldați valoroși, însoțiți de artileria corespunzătoare cu cîteva sute de tunuri, o constelație europeană favorabilă, un aliat puternic, ca să poată declara dintr'odată războiul Austriei, Rusiei și Turciei. Dacă Romîniî vor ieși victorioși dintr'un război ca acela, ca să poată dicta ei condițiile la încheierea păcii, atunci toată lumea îi va lăuda și admira ca pe restauratorii Imperiului daco-romin¹.“

Criticele s'au împrăștiat însă, dar ideia, aceia, a rămas, — căci era logică, naturală.

¹ *Ibid.*, pp. 301-3.

IV.

În timpul revoluției de la 1848, între multe cereri, dintre care unele destul de romantice, nu se întâlnește și aceia a unei vieți politice unitare a tuturor Românilor. Și lucrul nu e de mirare, date fiind împrejurările culturale cu totul deosebite în care s'aŭ găsit Români din deosebitele provincii. Trebuie să ne pătrundem foarte bine de această părere că este imposibil ca un popor să aibă o atitudine față de problemele de căpetenie ale existenței sale dacă nu există o prealabilă pregătire unitară a tuturor acelor care fac parte din el. Natural, nu poate să fie spectacolul aceleiași vieți publice; ar putea să fie însă măcar aceiași școală pe care s'o fi făcut împreună sau cetirea zeloasă a aceleiași literaturi.

În timpul nostru, cînd fără îndoială că ideia aceasta a posibilității unei vieți împreună, care înainte putea să fie considerată ca o rătăcire sau ca o îndrăzneală fără margini, a înaintat foarte mult, una din cauzele înaintării este aceasta: că supt înrîurirea unei anumite literaturi polemice într'un anumit moment Români din deosebitele provincii și-aŭ căpătat în aceiași vreme aceleiași idei. Se poate zice că ideile unitare românești, pe care le întâlnim în generația mai veche vin în cea mai mare parte din cetirea foilor lui

Kogălniceanu și Alecsandri, din cetirea foilor asămănătoare cu dînsele care apar la București sau, în sfîrșit, că ideile acestea vin din partea largă care s'a făcut culturii și chiar vieții politice a Romînilor din Principate în gazeta de la Brașov a lui Bariț. Și tot așa se poate spune pentru timpurile noastre că o mare parte din tendința aceasta așa de pronunțată — de și nu totdeauna și în formele cele mai serioase—spre o viață politică unitară a Romînilor din toate părțile vine din întrebuintarea, de acum un deceniu și mai bine, a aceleiași literaturi românești luptătoare.

Dar la 1848 lucrurile acestea existau numai într'o măsură mică. Foile lui Kogălniceanu își exercitaseră influența numai cîtiva ani de zile, și niciodată nu trebuie să noteze cineva influența unei foi de la momentul apariției, mai ales pentru epoca aceea, și mai ales într'un mediu cum este mediul nostru, absolut recalcitrant.

În Maiu 1848 s'au întîlnit Romîni din diferitele părți pe Cîmpul Libertății, și nu se înțelegeau cei de aici cu cei de dincolo. Libertatea pentru Ardeleni avea un sens roman, libertatea pentru noi avea un sens modern frances, un sens parisian. Am spus-o: Kogălniceanu n'a venit la București în timpul revoluției muntene, și nici Muntenii nu s'au dus ca agitatori în timpul revoluției moldovene.

La 1848 revoluția din Moldova s'a făcut în Martie și a fost înăbușită răpede de Mihaî Sturza, iar mișcarea de aici s'a făcut în Maiu, a continuat în Iunie și a fost dusă până în Septembrie. Kogălniceanu nu se întîlnește nici în pregătirea revoluției muntene, nici în conducerea acestei revoluții cu tinerii din București. Unul singur din acești tineri, Bolintineanu, a făcut o călătorie în Moldova și a asistat la momente importante din istoria Moldovei, dar nici Bolintineanu nu cercetează Moldova, cu care avea atîtea legături, prin

1848. Chiar dacă s'ar fi întâlnit, de altfel, tinerii aceştia din deosebitele părţi româneşti, de sigur că nu s'ar fi înţeles, fiindcă între ideile lui Kogălniceanu, naţionale şi evoluţioniste, şi ideile lui Brătianu sau Rosetti sau Ion Ghica sau oricăruia dintre fruntaşii revoluţiei bucureştene era o foarte mare deosebire, deosebire care există de almintrelea în viaţa noastră politică până în momentul de faţă. De o parte era adesea numai revoluţia formulelor şi a vorbelor şi a gesturilor, aici la Bucureşti, în legătură cu o specifică educaţie politică francesă, aşa cum se dădea tinerilor noştri atunci şi, pe de altă parte, era o foarte solidă pregătire, în legătură cu toată filosofia germană, din partea lui Kogălniceanu. Acesta văzuse o naţiune întregă muncind, în chipul cel mai serios, pentru a-şi pregăti unitatea. De şi a învăţat şi la Lunéville şi era un ucenic al şcolii franceze, cu toate acestea ideile superioare de care s'a călăuzit toată viaţa sa erau ideile de concepţiune organică a vieţii unei naţiuni pe care le prinsese din cel mai serios mediu european, care era, pe atunci, mediul din Germania de Nord.

Cum să se înţeleagă deci Ardeleanul care judeca după Titu-Liviu şi studentul din Bucureşti care vorbea după Mirabeau, Robespierre şi corifeii mişcării din 1789, iar, în timpurile mai nouă, după Lafayette „aux cheveux blancs“, vechiul eroi al revoluţiei de la 1789, în plină decădere intelectuală la 1848, şi, pe de altă parte, după ideile socialismului sentimental al lui Saint-Simon şi alţi represintanţi ai şcolii sociale revoluţionare franceze din 1840, şi chiar un Kogălniceanu, avînd cu totul alte păreri, culese din alte izvoare şi interpretate altfel, potrivit cu personalitatea sa de istoric —, de istoric care a făcut istorie, şi nu de student în drept sau de student în medicină, care şi-a întrerupt studiile la Paris ca să înceapă revoluţia acasă ?

În aceste împrejurări dar, era foarte greu ca la 1848 să se ajungă la o unitate de înțelegere a problemelor viitoare românești; prin urmare era foarte greu să se ajungă *de toți*, la ideia posibilității unei vieți laolaltă — *libere* — a tuturor Românilor.

Cu toate acestea se poate spune că revoluția de la 1848, prin urmările sale, a contribuit să facă o astfel de concepție familiară multora. Multora deocamdată, ceia ce nu înseamnă celor mai mulți. Și, chiar cînd zic *multora*, mă gîndesc înnainte de toate, nu la negustorimea fără cultură, nici la țerănimea fără niciun amestec la viața publică, nici măcar la boierii bătrîni, cari aveau cu totul alte deprinderi și erau familiarizați cu alt cerc de idei, ci mă gîndesc înnainte de toate la tineret. Ei bine, în tineretul acesta, natural că foarte mulți au împrumutat, supt influența lucrurilor care se petrecuseră după 1848 ideile care trebuiau să ducă întăiu la ideia posibilității providențiale, pe urmă la aceia a necesității ideale teoretice și, în sfîrșit, în timpurile noastre, la a altei posibilități, nu teoretică, și în nori, ci reală, pe pămînt, a vieții unitare a Românilor.

Sînt astfel trei trepte: visul sentimental, teoria filosofică și chestiunea de politica actuală, la care ne găsim acuma.

Iată ce s'a petrecut după 1848. „România“ pe care o doriau și Moldovenii și Muntenii nu s'a putut intruchipa. A rămas Moldova lui Grigore Ghica și Muntenia lui Barbu Știrbei, Domni de la Balta-Liman. Am trăit de o parte, și încă nici măcar atîta de mult laolaltă cît trăiserăm înnainte de 1848. Înnainte de 1848 tot tineretul era în țară, afară de unii, cari petreceau pentru studii mai ales în Paris. Dar după 1848 în Muntenia învinșii revoluției și Republicei au fost arestați,

expulsați, păziți apoi de poliția internațională a lui Vodă Știrbeș; ei n'au putut să mai calce pe pământul Țării-Românești până târziu de tot.

Astfel ei erau siliți să trăiască dincolo de graniță. În Moldova n'a fost așa: Grigore Ghica, un spirit foarte larg, a înțeles că se desarmează adese ori un adversar politic, nu ținându-l în afară de viața politică împotriva căreia a protestat, ci primindu-l în această viață politică și mai ales făcînd activității sale generoase un loc în această viață politică, pe care activitatea sa, bine îndreptată, este în stare a o regenera.

Înainte de 1848, între tineretul de la București și tineretul de la Iași era o legătură neconținută. Mergeau curent dintr'o țară într'alta. La Mînjina n'au jucat hora împreună între sătenii principalii reprezentanți ai revoluției culturale din Țara-Românească și din Moldova? După 1848 așa ceva era imposibil. Se temeau Domniile de contagiunea revoluționară și-și luaau toate garanțiile împotriva oricărui contact între tinerii din cele două Principate.

De Ardeal nici nu mai vorbim. Îndată după revoluție și după intervenția Rușilor în Principate, a venit Șaguna aici, la noi, să-l cheme pe aceștia, și — aceasta denotă cît de puțină solidaritate era atunci între noi —, Șaguna a străbătut și Muntenia și Moldova, fără să aibă contact cu vre unul măcar din reprezentanții spiritului celui nou din Principate. A trecut ca prin țară străină, ca printr'un teritoriu ocupat de Ruși, unde el se interesa numai de aceștia, pe cari voia să-l cheme în Ardeal ca să înfrîngă pe revoluționarii maghiari. Precum decî boierii de odinioară treceau prin Ardeal fără să bage de seamă altceva decît sarmalele cele bune, pe care le descrie Golescu, ale preoților romîni din Săcele, sau statura impunătoare a vre unui grănicer romîn din Banat, tot așa acum, la sfîrșitul

anului 1848 și la începutul lui 1849, șeful adevărat al Românilor din Ardeal, marele episcop Șaguna, trece pe la noi fără să vadă altceva decît un teritoriu ocupat de armatele Țarului, care erau necesare ca să apere dincolo cauza Împăratului.

După ce s'a u isprăvit lucrurile acestea, după ce Rușii a u intervenit, după ce a u biruit pe Unguri, după ce aceștia a u capitulat la Șiria (Villágos), după ce s'a stîns revoluția ungurească și recunoștința tînărului Împărat Francisc-Iosif s'a coborît față de Romîni tot mai mult, Principatele începura să devie iarăși niște locuri cu o reputație rea. Din gazetele de la noi de abia una pătrundea în Ardeal. Cărțile de aici erau considerate ca extraordinar de primejdioase. Mare bucurie pe Guvernul ardelean atunci cînd văzu că neuniții lui Șaguna întrebuintează numai cărți bisericesti care se tipăria u acolo, și nu dincoace! Pașapoarte pentru străinătate, visite încoace, acestea erau, natural, foarte rău privite.

Pe de altă parte, trebuie să ne mai gîndim la un lucru: dacă ia 1848 un Laurian, un Bălășescu, un Ioan Maiorescu venia u de la dăscălia lor de aici și trecea u dincolo ca factori revoluționari, după 1848 aceasta este imposibil. Dăscălii a u rămas pe unde a u apucat. Cutare — Maiorescu — la Frankfurt, pe urmă la Viena, alții în Principate. Nici schimbul de elemente între Romîni de dincoace de Carpați și cei de dincolo nu mai este îngăduit.

Și cu toate acestea soarta a vrut să creeze un loc prielnic pentru schimbul de vederi pe toate terenurile, prin urmare și pe terenul cultural și politic, între Romîni din deosebitele provincii.

Fugarii s'a u dus la Paris, ca la izvorul libertăților publice, cum și era până la lovitura de Stat a președintelui Ludovic Napoleon și instalarea Imperiului lui

Napoleon al III-lea. Aŭ format acolo societăți românești. Fuseseră societăți și înainte de 1848, în care Moldovenii și Muntenii fraternisau. S'au publicat, în „Floarea Darurilor“¹, câteva scrisori relative la aceste societăți studentești, foarte serioase și idealiste, care existau la Paris și din care făceau parte de o potrivă tineri din ambele Principate. Acum, după Revoluție, toți acești studenți se întoarseră la Paris, dar în altă calitate. Nu mai erau niște băieți fără importanță, cari se puteau gândi numai la biblioteca lor sau la anumite petreceri sentimentale. Erau bărbați politici, învinși, proscriși. Nimeni nu-și poate da samă azi de spiritul care domniă în Europa apuseană cu privire la proscriși prin anii 1850. Proscrisul era un domn tânăr cu plete mari, cu ochi focoși, cu pălărie largă, mare de carbonaro, cu gulerul ridicat, cu cravata înaltă încingându-l până la urechi; n'avea decît să-și suflece amîndouă mincile ca să arate rănile care i s'au făcut de tiranie; era captușit tot de gazete, de broșuri, proclamații. Așa încît chiar și bărbații politici cei mai serioși, cînd ajungeau înaintea unui proscris, se inclinau. Să mai adăogim faptul că între proscriși era o legătură foarte strînsă. Acolo nu mai erau grade: băiatul tânăr care trăsesse și el odată cu pușca în rîndurile revoluționarilor poloni sau unguri stătea alături de teoreticianii cei mari ai revoluției: ușa fiecăruia era deschisă pentru fiecare „frate“. Era un imens partid „mazzianian“, care-și avea sediul la Paris cu ramificații la Londra; ba cîte unul trecea și pe tărîmurile mai puțin prielnice ale Germaniei.

În lumea aceasta la Paris s'au întîlnit iarăși neconținut Moldovenii cu Muntenii. Se întîmpla cîte unul din ei care cunoștea și împrejurările ardelenene, cum

¹ II, p. 485 și urm.

era Bălcescu, care fusese prin Ardeal și căutase să lupte, nu contra Ungurilor, cari îi erau dragi — în puterea crezului comun de libertate —, ci contra Imperialilor, unelte ale tiraniei. Și el a ținut o cuvîntare caldă despre luptele revoluționarilor romîni în Munții Apusenî. De almintrelea el este istoricul lui Mihai Viteazul și în partea pe care o consacră cuceririi lui Mihai în Ardeal se vede o concepție care de sigur că nu era a profesorului său de la Sf. Sava, a lui Aron Florian: ceva mult mai tineresc, mai plin de încredere, fie chiar și în greșelile istorice.

Trebuie să spunem însă că în împrejurările acestea Ardelenii nu erau reprezentați la Paris. Și atunci puțin dispuși să aprecieze cultura franceză, care nu li s'a lăudat în școli, ei au căutat școli de drept în Italia lui Traian: la Padova, la Pavia (Papiu Ilarian, Iosif Hodoș, Bărnuț).

Acum, a folosit la ceva și aceasta. Din punctul de vedere general românesc este foarte rău că ai noștri nu s'au dus la patria lui Titu-Liviu și că Ardelenii nu s'au dus nici ei la Paris, ca să trăiască laolaltă cu ai noștri. Dar a fost un corectiv la aceasta. Ardelenii se pregăteau de dreptul roman, se pregăteau ca să dea tablele legii națiunii lor de acasă. Numai cît Ungurii n'au o simpatie pentru dreptul roman și mai ales pentru consecințele pe care dreptul roman le putea avea față de un popor ce avea anumite dispoziții în ce privește interpretarea acestui drept supt raportul posesionar. Așa încît și Papiu Ilarian și Iosif Hodoș au nemerit, unul de-odată și pentru totdeauna, altul din cînd în cînd, măcar ca membru al Academiei, la noi dincoace; apoi a nemerit și Bărnuț, ajuns dascălul cel mare de la Iași.

Venind însă în părțile noastre, — fiindcă nu puteau să rămîie cu ideile lor înalte și absolut metafisice acasă la dînșii, ei s'au găsit în mijlocul unei societăți

românești care nu era din cale afară de prielnică pentru acești Ardeleni.

Era aici, în București, un scriitor bătrîn, care a făcut foarte mult bine și de la care pleacă o largă parte din cultura românească: Heliade Rădulescu, pe care desiluziile, vrîsta, bolile îl făcuseră acum egoist și intolerant. Nu-i plăcea de toți Ardelenii aceștia, și mai ales îl exaspera Ion Maiorescu, de și acesta nu și-a făcut un rol prea mare în viață, mulțămindu-se cu așa de puțin, și în rîndul întăi cu conștiința lui. A început o odioasă ațîțare de ură. Ardelenii erau acușați că sînt agenții Austriei și ai catolicismului.

Mișcarea s'a potolit, dar e foarte trist că s'a putut manifesta măcar. Ardelenii aceștia, cari veniseră la noi, cari nu s'aŭ găsit bine totdeauna, dar căroră s'a terminat prin a li se face dreptate, folosiseră totuși la ceva prin aceia că aŭ mers în Italia. În Franța la 1850 nu se puteaŭ vedea decît revoluționarii Republicei în luptă cu părtenitorii Napoleonizilor. Era lupta pentru libertățile franceze zugrumate de soldații lui Napoleon cel Nou. Nu era aici lupta unei națiunii pentru organizarea sa unitară în marginile stăpînirii limbii și în marginile domniei aceluiași spirit. Franța naționalicește era alcătuită deplin încă din vremea regilor veacului al XV-lea. Italia însă nu era așa. Aceia cari învățaŭ la Padova și la Pavia vedeau cum întreaga lume italiană, de la cel mai depărtat țerm sudic al Siciliei până la creștetul Alpilor, se zbatē de nevoia absolută a unității. Napoleon al III-lea a fost mai târziu un călduros sprijinitor al acestei mișcări, dar natural că el n'ar fi sprijinit niciodată mișcarea de unitate italiană, dacă această mișcare nu s'ar fi manifestat acasă cu toată tăria unui principiu elementar, care cere imperios îndeplinirea lui. Prin urmare studenții din Blaj porniseră cu ideia drepturilor noastre,

care vin de la Roma, și acolo văzuseră că o naționalitate modernă este în stare să lupte pentru ajungerea acestui scop. Conștiința posibilității unei mișcări de unitate națională au căpătat-o acei cîțiva Ardeleni acolo, în Sardinia lui Victor Emanuel. Și aceasta era un lucru foarte mare.

Și mai era ceva. Pe atunci a venit la noi un număr de Italieni, cari ați jucat un rol în învățămîntul nostru. Mult mai puțin și mult mai puțin curagioși în propaganda lor decît Francesii, dar destul ca să se simtă acțiunea lor. Înainte de meritosul filolog Frollo, profesor la Universitatea din București, fusese aici o personalitate curioasă: Marc' Antonio Canini, un Mazzinian, care scria în limba franceză, ca și Heliade Rădulescu și Mickiewicz și alții, pentru „propagandă“, pentru „ideie“, pentru „causă“. A fost și la Constantinopol și în insulele grecești, a fost și în Moreia și în Serbia, s'a împrietenit cu Racovschi cel vechiu, care era și el un Mazzinian serios și sincer, cu reprezentanții ideii revoluționare elenice și a publicat la Paris o carte intitulată: „Vingt ans d'exil“, astăzi foarte rară, plină de aventuri, de versuri proaste, de exagerații, de planuri revoluționare, de proclamații de-ale lui Garibaldi. Între multele lucruri pe care le spune și care se referă la ideia confederației sud-slavo-slavice, era și ideia alianței Grecilor cu Sîrbii pentru liberarea creștinilor din Peninsula Balcanică. Sînt pagini întregi consacrate expunerii unui proiect pentru a liberă toate națiunile apăsate din colțul acesta sud-estic al Europei, dărîmîndu-se Imperiul otoman, de o parte, și Monarhia austriacă, de alta, și întemeindu-se State naționale unitare, care, acestea, ar fi intrat pe urmă în legătură între ele, ceia ce li-ar fi garantat existența. Canini răspîndia părerile acestea în dreapta și în stînga. Și nu era numai el care le spunea; erau atîția alții,

toți garibaldieni și mazzinieni din această școală, Italienii chiar ca și străinii.

În apropierea anilor 1860, când trebuia să se realizeze Unirea între Moldova și Muntenia, cea ce însemna jumătate din realizarea idealului românesc, când se ridica figura nobilă a lui Cuza-Vodă, întrupînd cavalereste ideile de mai departe, ideile de viitor ale Romînilor, pe vremea aceasta din deosebite părți vin către noi ațîțări către trezirea în toate sufletele românești a idealului deplin, a idealului romantic absolut, după îndeplinirea căruia să nu rămîie nicăieri un element românesc izolat. Atunci, prin apropierea anului 1860, întîlnim manifestări mai răspicute în acest sens.

Dar tot atunci se mai petrec încă unele lucruri foarte interesante, ducînd doctrina mai departe și pregătind spiritele și mai mult pentru lupta în vederea îndeplinirii idealului nostru. Nu toți Ungurii rămăseseră mulțamiți cu împejurările de după 1848. Cea mai mare parte erau furioși, ca niște învinși cari vedeau că fructele unor lupte îndelungate sînt pierdute pentru națiunea lor. 1849 înseamnă spînzurarea martirilor de la Arad, înseamnă distrugerea tuturor drepturilor naționale ungare, înseamnă întoarcerea absolutismului, pedepsirea pe toate căile a răsculașilor împotriva Împăratului. Dar după aceia Împăratul a tot făcut concesii, și din ce în ce el vedea mai mult că viitorul dinastiei Habsburgilor nu se poate sprijini nici pe moliciunea Sașilor, nici pe nesiguranța Romînilor, cari doriau altceva decît Împăratul, ci pe ambiția Ungurilor. Anumite amabilități repetate din partea Împăratului izbutiseră să creeze în mijlocul acestora o atmosferă favorabilă dinastiei. Începeau să fie din nou Unguri loiali. Natural că după 1867, când li s'a dat Monarhia întreagă pe mîna, — căci dualismul nu

înseamnă decît: o jumătate să fie a d-voastră, iar cu cealaltă jumătate să faceți tot ce voiți —, Ungurii au fost extrem de mulțămiiți. Dar să nu creadă cineva că înainte de 1867, cînd totuși erau siguri Ungurii că vor căpăta, cîndva, un rol excepțional de larg și de prielnic în Monarhia austro-ungară, nu erau printre dînșii și nemulțămiiți. Nemulțămiiții aceștia s'au păstrat și după dualism. Ei voiau Ungaria absolut liberă, care să stăpînească și provinciile pe care Arpadienii sau Matiaș Corvinul, în evul mediu sau la începutul timpurilor moderne, le avuseră supt mîna lor. Voiau libertatea deplină, fără nicio legătură cu Habsburgii. Aceștia erau ireconciliabili, „pașoptiști“, implacabili. Kossuth se retrăsese în Italia, unde a trăit o viață întreagă; fiul său, mort dăunazăi, era sufletește mai mult Italian decît Ungur. Ei bine, de acolo Kossuth, Klapka, generalul Türr făceau o neconținută agitație la noi. Nu odată ni s'a cerut ajutor ca să zdrobească pe Austriaci și să întemeieze un Stat unguresc liber; căci, spuneau ei, odată ce noi sîntem liberi, natural că vor fi liberi și aceia cari se găsesc în mîna noastră! Logica eă n'o văd, dar ei pare că aveaă un interes esențial să presinte lucrurile în forma aceasta. Și la 1869 încă represintanții de căpetenie ai emigraților unguri făceau aici la București miniștrilor noștri oferte într'o franțuzească tot așa de imposibilă cum era și argumentația cuprinsă în ele.

Pe vremea lui Cuza-Vodă a venit o întreagă misiune la noi. Actele acestei misiuni sînt de alminteri cunoscute: ele s'au tipărit în „Scrierile din exil“ ale lui Kossuth, s'au retipărit în „Uricariul“ lui Codrescu și au fost reeditate de răposatul Urechiă, care represinta și el ideia de unitate românească în forma cea d'întăiă, a visului romantic. A venit aici un Budai Șandor, Român de origine, care se dădea a fi cu mult mai

Romîn decît cum era, spre a presinta o scrisoare din Turin, de la 15 Septembrie 1860, către Cuza-Vodă, în care-l roagă să ajute revoluția maghiară și trezirea la o nouă viață politică a Ungariei de odinioară. Nouă ni se făgăduia formal Bucovina: dacă Austria va fi biruită, ei o vor împărți, iar nouă ni va reveni Bucovina. În ceia ce privește Ardealul, — aici era partea delicată! Propunerile acestea le-a iscălit doar de formă Cuza-Vodă, fiindcă în momentul acela Franța avea nevoie de o Austrie slabă și Cuza-Vodă atîrna supt toate raporturile de Împăratul frances. De plăcerea Împăratului a pus iscălitura, dar n'a luat nicio măsură ca să îndeplinească ceva din aceste lucruri.

Ce se va face cu Ardealul? Kossuth se arăta dispus să recunoască în Ardeal „mari comunități naționale“. Cum se feresc oamenii aceștia de cuvîntul „națiune“! Întăiu, ei au rezervat pentru dînșii cuvîntul „națiune“, ceilalți fiind numai naționalități!“! Totdeauna se găsește cîte o nuanță... și aceste „mari comunități naționale“ pot avea în frunte șefi cari să se poată numi „voievozi“ sau „hospodari“.

O asemenea propunere însă a deșteptat contra-propunerii la București, și aceste contra-propunerii făcute din partea Ardelenilor sînt foarte prețioase, întru cît pentru întăia oară oameni cari până atunci nu se gîndiseră decît la libertăți naționale în marginile Monarhiei austriace îndrăzniau să treacă dincolo de aceste margini. Printre acestea sînt foarte caracteristice două publicații ale lui Papiu Ilarian: o broșură a lui despre Drepturile constituționale ale Ardealului, — o parte cuprinzînd „Independența constituțională a Transilvaniei“, — iar cealaltă, un memoriu tipărit în „Revista pentru istorie, archeologie și filologie“, vol. I¹.

În broșură, Papiu Ilarian face un mare haz pe seama

¹ Locul mi-a fost semnalat de d. profesor R. Caracaș.

Voevozilor pe cari-i oferă Ungurii. Voevozi de aceștia țigănești propuși de Kossuth nu ni trebuie; ba încă mai proști decît Voevozii țigănești, fiindcă aceștia tăiau și spînzurau, purtau cizme roșii și aveau onoruri care nu s'ar recunoaște și Voevozilor viitori ai „marilor comunități naționale“ românești din Ardeal. El zicea: Romîni! țin la independența Transilvaniei cu comitatele exterioare, până la graniță. Dar se poate întimpla să nu li se dea. Ei bine, dacă e așa, „să știți că nu în deșert geniul roman sempitern a păstrat în curs de șeptesprezece secole colonia latină din Dacia“. Sînt cuvintele prin care se termină broșura lui Papiu Ilarian. Era ușor de înțeles ce vrea să spuie, — și aceasta cu atît mai mult, cu cît în cuprinsul broșurii se mai spunea: „în centrul Daciei lui Traian, nu barbarului, ci Romanului este dat a vorbi“.

În memoriu, se vorbește de tendința Slavilor de a formă un mare Stat unitar slav, de tendința Germanilor de a întemeia unitatea lor națională, de toate lucrurile acestea care se făceau în Europa și pe care le sprijinia un Împărat mare, cum era un Napoleon al III-lea, — de tendința Grecilor din Creta, din Epir, din Tesalia, și din Constantinopol chiar, de a se uni cu slabul regat al lui Gheorghe I-ii. Putea să vorbească și de tendința Sîrbilor de a căpăta Bosnia și Herțegovina, de tendința Bulgarilor de a formă un Stat unitar cuprinzînd pe toți ai lor, de cele ce se pregătiau în Polonia și trebuiau să ducă, după trecere de cîțiva ani, la ultima mare comoțiune revoluționară acolo. Războiul pentru unitatea Italiei se făcuse la 1859, și ea trebuia să se desăvîrșească la 1866, iar prin cucerirea Romei, la 1870, să cîștige Capitala sa naturală. Germania întregă era agitată de tendința unificării sale germane până într'atîta, încît, de și Austria a fost biruită la 1866, dar în războiul de la 1870 Guvernul austriac a trebuit să cheltuiască

atitea silințe pentru a împiedeca elementul german din Austria, nu de a merge în contra Prusiei pentru a răsbuna pe 1866, ci de a merge alături cu Prusia pentru a desăvârși unitatea poporului german.

Și este cu putință să înveți pe un popor un lucru: că-i este îngăduit ceva oricui, iar numai lui nu? Aceasta era întrebarea cea mare pe care și-o puneau oamenii atunci și pe care ni-o punem și noi acum: *în puterea cărui principiu toate rasele din lume pot să facă aceasta, unitatea lor națională, și noi nu?*

V.

Formula lui Papiu Ilarian, că, dacă anumite condițiuni constituționale nu vor fi îndeplinite în Ungaria, atunci vom fi siliți să restituim Roma în drepturile sale, formula aceasta este atrăgătoare, ba chiar plăcută în anumite împrejurări, cum sînt împrejurările de acum. Ceia ce nu înseamnă că o formulă care place în ceia ce privește forma literară, este și o formulă, care, în sensul ei ideal, trebuie primită în orice moment. Ca să ne explicăm mai bine, nu e vorba de ce voi să spuie Papiu Ilarian, — ci punctul lui de plecare nu mai este al nostru. Și nu numai că nu este azi al nostru, dar generația românească nouă, presintînd din nou problema, căutîndu-î o soluție și neputînd să-î găsească decît una singură, necesitatea ideii de viață politică unitară a Romînilor, a sprijinit soluția ei pe alte elemente sufletești, venite din alcătuirea deosebită a minții fiecăruia. La Papiu Ilarian era ceva din spiritul de la 1848, și petrecerea lui în Italia nu făcuse decît să întărească aceste elemente din cultura lui politică. Prin urmare pentru dînsul chestia se punea așa: de o parte Roma, iar, de alta, ceva care nu este Roma, care este decî împotriva Romei. De o parte tradițiile romane, întrupate în noi, de altă parte amintirile barbarilor, întrupate în

ceilalți. Și, dacă e vorba să se reclame ceva acolo, în Ardeal, reclamația trebuia să se facă, pe lângă amintirea stăpînirii moldovenești în Basarabia, pe lângă amintirea aceleiași stăpîniri moldovenești, întreruptă de mai multă vreme însă, în Bucovina, în marginile cele vaste ale Daciei lui Traian. În numele lui Traian se făceau toate aceste revendicații pentru generația ardeleană pe care o represinta Papiu Ilarian.

Și, de oare ce el și atîția alții ca dînsul, crescuți în aceleași idei, avînd același mod de a vedea în ceia ce privește desvoltarea și viitorul poporului român, veniseră aici și se prefăcuseră în învățătorii noștri „romanisîndu“-ne și pe noi în ce privește educația și idealul, întreaga societate românească, nu numai că a *dorit*, dar a *gîndit* așa. Și poate că era și altă concepție, mai apropiată de noi în ceia ce privește trecutul, amintirea, ca și în ceia ce privește viitorul, puțința de realizare. Prea de departe o luam de la „bădica Traian“, și argumentele acestea, care pentru noi aveau o valoare, puteau să aibă pentru alții o valoare ceva mai mică. Dacă înaintea unui congres european am fi arătat că în secolul al II-lea d. Hr. regiunile acestea formaū o singură unitate politică, ce era Dacia, prin voința lui Traian, și prin urmare trebuie să realizăm și noi Dacia în timpurile noastre, mă îndoiesc că s'ar fi găsit vre-un diplomat care să primească acest mod de argumentare și, astfel, nimeni nu s'ar învoi nici cu soluția. — Istoria Romanilor? — Un lucru așa de vechiu!

Și eu îmi aduc aminte că am învățat în școlile primare geografia teritoriilor locuite de Romîni înaintea marii, și frumoasei, și exactei hărți a lui A. Treb. Laurian. Numele cele vechi erau întinse singure acolo pe hartă, dar, dacă este să spun adevărul, de la harta lui August Treboniu Laurian n'am cîștigat foarte mult în ceia ce privește sentimentul de unitate românească, de unitate *actuală* românească, în ceia ce privește

limba, datinele; n'am căpătat de acolo nimeni credința în posibilitatea unei unități politice a Romînilor. Poate numai fiindcă lipsia explicația. Ne uitam și noi, copii, la acel frumos întreg pe care-l formează Dacia lui Traian, dar nu i-ar fi trecut prin minte nimănuia ce sens are acea frumoasă bucată de pămînt mărgenită cu Nistrul de o parte, cu Tisa de altă parte, cu largul Dunării, jos. Pe urmă am învățat, împreună cu alte cărți, în cursul inferior al liceului, și după Istoria Romînilor de același bătrîn Laurian, care începea de la Romulus și Remus și de la bunica noastră cea cu patru picioare. Dar nici atunci n'am fost absolut convinși că trebuie să restituim Roma cea veche, în numele divinului străbun Marte.

Oamenii în vîrstă însă credea și se încălziau de acestea. Dar icoane așa de mari sînt de obicei puțin rezistente, mai ales cînd se desemnează pe fondul negru al unei culturi generale începătoare. Ca să dispară iluziile lui Laurian, a fost de ajuns să vie d. Maiorescu, sprijinit pe lectura ultimelor cărți de antichități clasice, de istoria Romanilor, de istoria universală, care se întrebunțau atunci în Germania, înfățișindu-li rezultatele cu acea nuanță critică cu care școala „Junimii“ obișnuia să înfățișeze toate lucrurile, arătînd ce nu trebuie să credem și lăsînd altei generații, care, aceia, și-a făcut și ea datoria, să arăte ce trebuie să credem, în locul lucrurilor la care renunțaserăm prin opera criticilor.

O parte decî din oamenii de la noi n'au mai crezut de pe la 1870 înainte în ce crezuseră până atunci. Și poate că nu era bine, fiindcă rămînea puțintel în aier. O generație întregă dintr'un popor împărțit între mai multe stăpîniri și neavînd o cultură generală și nici toate elementele de organizare națională nu poate să trăiască din zeflemelele cercurilor intelectuale alese. Căci un popor trăiește înainte de toate din pînea credinței,

frământată cu mîni aspre și coaptă în brutalul cuptor al luptelor fierbinți.

Cu exagerările unei idei oamenii obișnuiesc a părăsi ideea însăși, aruncînd, cum se zice, „copilul odată cu scaldătoarea“. Idealul roman era ridicul, — decî să părăsim idealul unității politice naționale!

Cu toate acestea era imposibil, chiar după ce se ajunse la părăsirea momentană a acestei idei, să nu se revie asupra ei în altă formă. Dacă noi am fi uitat această idee a posibilității vieții noastre unitare, erau alții cari ni-o aduceau aminte. Se poate întîmpla să aibă cineva în mîna lui o armă foarte de temut, fără să se gîndească a o întrebuița; dacă însă va veni fiecare și-i va spune ca nu cumva să facă us de dînsa, el se va întreba de la o vreme ce interes se poate ascunde supt sfaturî atît de insistente și ce folos ar putea el să aibă combătînd și distrugînd acel interes. Prea supărător, prea insistent se repetau de la 1867 înnainte, de la stabilirea dualismului austro-ungar, cererile de la Pesta ca să părăsim ideea de propagandă românească în Ardeal, și aceasta servia, firește, ca să trezească în sufletele noastre tocmai energiile care erau de nevoie ca să se susție acest ideal.

Contele Andrassy ajunse din ce în ce mai mult să ia conducerea Împărăției în locul bătrînului Beust. A fost un moment cînd Beust nu mai însemna decît fațada, iar încă de pe la 1869 conducerea de fapt o căpătase Andrassy. De atunci n'a trecut o ocazie lăsată de Dumnezeu, de conversație directă, de intervenții indirecte, prin cine nu se poate cineva aștepta, prin rude mai depărtate de ale Principelui Carol, prin oameni cu situații mari în Germania, prin Bismarck însuși, la care să nu ni se spuie că la Pesta avem prietenii cei adevărați, că aici este și puterea Monarhiei, că de aici ni poate veni tot sprijinul pentru a ne

apăra și consolida, pentru a scăpa de suzeranitatea turcească și de absorbirea în apele „panslavismului“. Și totul în schimb pentru un singur lucru, care nu e greu: a părăsi pe Români din Ardeal, despre cari Andrassy zicea că e tot așa de sigur ca și de Ungurii săi înșiși—; să fie lăsați la o parte, în sama cui îi are. Ni se spunea că sîntem un Stat șubred, care mîne-poimîne poate să fie anexat ori măcar ocupat de unul său de altul, că existența noastră este la discreția Europei. Și credeați ați noștri! Aceasta era nenorocirea cea mare... Nu știu dacă Sîrbilor li s'a spus lucruri de acestea, dar, cum ei sînt un popor mai puțin politico decît noi, de mult ar fi trimis la primblare pe asemenea dătători de sfaturi. De alminterea se poate trăi național și cu anexarea, și chiar așa încît să se lepede de o mie de ori acela care a anexat de nenorocita ideie pe care a avut-o în momentul anexării: cine ar fi bucuros să-și puie mîna într'un stup de albine și să n'o mai poată scoate!

Oricum, îndemnurile acestea de a părăsi odată chestiunea Romînilor din Ardeal amenințîndu-ne cu anexarea puteau speria pe diplomați, dar lumea cealaltă, care vedea prin foi că într'una vin de la Pesta îndemnuri de acestea, se simția orientată către lucrurile contrarii celor ce se recomandau de acolo. Nu numai aici la noi, dar și dincolo, în Ungaria, s'a adus pe vremea aceia Romînilor un serviciu incalculabil prin visul maghiar de a restabili Ungaria medievală, restituindu-i provinciile care atîrnaseră odată de dînsa: Bosnia și Herțegovina, care erau în mîna Turcilor, dar și Țara-Românească, menite a se preface într'un Stat clientelar — sau și două —, ca pe vremea Arpadienilor. Lucrurile acestea, care nu se șoptiau numai unora, ci se rostiau înaintea tuturor, ne îngrijorau, dar ne și îndemnau. Amenințați dintr'o parte trebuia să căutăm a ne întări pentru ziua socotelii celei mari.

Ne-aŭ făcut iredentiști fără voie. Și, pe încetul, am făcut iredentiști și pe cei de dincolo.

La 1867, cînd s'a stabilit dualismul, puteau Ungurii să creadă că, cu oarecare amabilitate, cu concesiuni, cu semne de atenție vor ajunge la un rezultat față de naționalitățile care trecuseră în atîrnarea directă de dînsii, ceia ce nu fusese cazul pînă atunci. Cărturarii noștri, mulți din ei, crescuseră alături cu Ungurii; atîția erau foști funcționarii de supt regimul absolutist după 1848, trăind cot la cot cu Ungurii. Ungurii însă s'aŭ uimit singuri de ceia ce căpătaseră la 1867. Își ziceau: dacă așa de răpede am isprăvit cu dinastia, mîne vom putea isprăvi și mai răpede cu naționalitățile. Dinastia este însă la orice popor ceia ce-și dă ea singură, dar mai ales ceia ce-î dă poporul: dacă acesta nu-î dă nimic, suveranul e un particular oarecare, merit să apară la anumite ocașii solemne și atît; poate fi oricît de mult zugrăvit pe părete, dacă imaginea lui nu e săpată în inima poporului, n'are nicio valoare; căci puterea unei dinastii stă în valul de sentimente calde care pleacă de la un popor întreg. Altfel ramîne umanitatea suveranului, supusă și ea criticelor, și măcar comparațiilor.

Prin urmare în anumite casuri se poate trece foarte ușor pe alături de interesele unei dinastii, dar de ale unei națiuni, nu. Poate să aibă națiunea aceia în frunte pe cine o fi: crezi că ai încheiat un pact cu dînsul și că pactul acesta se întinde asupra poporului întreg, dar, odată ce pactul acela nu se leagă de interesele esențiale ale poporului cu care ai fi dorit să te înțelegi, el nu are nicio valoare.

Ungurii aŭ făcut această formidabilă greșală de și-aŭ îndușmănit toate naționalitățile de la început. Credeau că fac grozav lucru dacă, atunci cînd vorbia represintantul unei naționalități în Parlament, îl întrerupeau cu grosolănie. Nimic mai ușor decît ca o

majoritate proastă, aflându-se în nedreptate, să întrerupă pe un om inteligent, care apără dreptul lui. Dar să nu uite cine face aceasta, că trage polițe pentru viitor, că strigătele de înăbușire au răsunet și aiurea, că sînt milioane afară, care pot să înăbușe glasul celor mai îndrăzneți și mai nescrupuloși întreprători!

Așa încît, dincolo, nedibăcia Guvernului unguresc în cel mai inteligent ipostas al lui, în ipostasul lui Andrassy și al lui Deák, oameni cu cari nu s'au mai întîlnit Ungurii de atunci, cu cari nu se poate compara nici măcar Coloman Tisza, tatăl celui de acum, a început o eră de persecuții, din ce în ce mai accentuată, până ce s'a ajuns la un conflict fătîș, hotărît, între Romîni din Ardeal și între Unguri. Factorii cari puteau să ducă la o împăcare lipsiau de data aceasta. La Unguri nu fusese niciodată un astfel de factor; la Romîni fusese factorul, dar de la o vreme el ieșise din circulație și nici nu mai trăia în momentul cînd s'a produs mai energie conflictul. Fusese Șaguna. Dar Șaguna, represintantul religios și în același timp național general al Romînilor din Ardeal, nu-și lăsase urmași. Și lupta a trecut atunci în seama unor elemente laice care nu represintaū o instituție, care represintaū de sigur o nație, în formă discutabilă pentru adversar, dar cari, nerepresintînd o instituție, n'aveau datoria să cruțe interesele unei asemenea instituții. Cînd apără cineva interesele unei națiuni nu se teme de nimic, căci nimic nu poate primejdui nevoile ei fundamentale, dar o instituție este ceva mai delicat: ea are moșii, pergamente, care se pot periclita, unele și altele. Tre-cînd dar lupta în mîna laicilor, cari, ei, n'aveau nicio cucerire recentă de consolidat, cum avea Șaguna în ceia ce privește Biserica lui de curînd smulsă și de la Împărat și de la Guvernul unguresc, laicii a-

ceștia au dus lupta cea mai radicală, care este firească elementului acestuia mirean, când el conduce lupta. Un radicalism, care se potrivea și cu spiritul generației mai nouă.

Ajungem astfel la caracteristica celor două faze din lupta pentru realizarea idealului de unitate politică românească. Generația cea veche era alcătuită din ideologi, cari se gândiau că undeva, în norii albaștri, se găsește, lângă amintirea dominației marilor Împărați romani de odinioară, și viitorul unitar al națiunii române. Se trecu peste acestea. La 1880 și de acolo înainte, în era Memorandului, a procesului Memorandului și procesului studenților, cari făcuseră Replica pentru a răspunde studenților unguri, în era aceasta, și dincolo și dincoace, viața poporului român se deosebește prin aceea că nu mai este în mîna profesorilor, în mîna ideologilor, ci viitorul poporului român se găsește în mîna advocaților sau a ziaristilor raționaliști. Dincolo, în generația cea veche, erau romanticii, visătorii. Generația nouă se înfățișa prin avocatul care pledează la tribunal și avocatul care pledează la gazetă, și nu trebuie tăcută o distincție prea hotărîtă între aceste două ocupații omenești. În afară de concursul ce-și dau continuu, în însăși pregătirea unora și altora este o asemănare; același fel logic, silogistic, raționalist, abstract, simplificat, foarte comod fără îndoială, dar nu deplin, de a concepe și de a înfățișa lucrurile. Pentru gazetar în pledoaria lui scrisă, ca și pentru avocat în pledoaria lui verbală totul se preface într'o schemă, într'un schelet de museu.

În concepțiile acestea raționaliste ale gazetarilor și advocaților a trăit o generație întreagă. Și trăiesc încă mulți din generația aceea, trăiesc tot cu fondul lor vechiu de idei. Adunați undeva, când chestiunea

unității politice a Românilor este în discuție, un bătrîn de 60 de ani, un om care să se apropie de 50 de ani, sau care va fi trecut cu puțin de această limită, și pe lângă aceștia puneți pe cineva între 30 și 40 de ani, și veți vedea imediat deosebirea aceasta. Ardealul! Unul vede la Sarmisagetuza mișcîndu-se printre pietre fantoma lui Traian: răsar legiunile, Decebal se ivește din noș pe crenelele cetății dărămate. Omul de vre-o 50 de ani, cu sistemul lui raționalist, își desfășură satisfăcut silogismul, drept ori ba, în veșmîntul de pledoarie al retoriceii. „De oare ce trebuie ca...” Iar cum cugetă acel de 30-40 ani pentru a ajunge la aceeași conclucie a nevoii unității politice a Românilor, aceasta se va spune în capitolul următor.

S'a alcătuit Memorandul, și Împăratul l-a refusat ca rege al Ungariei, comunicînd cu supușii unguri prin miniștri maghiari. S'a deschis apoi, după cîteva luni de zile, procesul studenților, iar apoi procesul cel mare împotriva oamenilor maturi cari iscăliseră Memorandul. Discuții foarte îndelungate, foarte pasionate. Țeranî din Ardeal veniți să asiste la procesul „domnilor” din singele lor, multă lume de aici, care alergase și pentru sport, ca și cum s'ar fi dus la curse de cai sau altă curiositate contemporană. Oricum însă și aceștia cari se duseseră pentru sport s'a în-tors cu alte idei. Ardealul? Va să zică acolo sînt Romîni mulți, sînt țeranî cari se îmbracă și mănîncă țerănește, și totuși aș sens pentru lucrurile politice! Și sînt oameni fruntași cari merg la dînșii și li strîng mîna! Prea puțin a produs încă această parte democratică a învățaturii, dar partea cealaltă, națională, a produs ceva.

Atunci a pornit la noi mișcarea cea mare: s'a întemeiat „Liga Culturală”. Am văzut arhiva cea veche; e foarte interesantă. Bunăvoință nesfîrșită, sentimente,

desorientare și desordine! Fiecare cugetător; fiecare om politic din Europa era întrebat; li se cereau declarații, care și veniau,— ce bucurie mare! —, dar se uita în arhivă. Nu s'a scos, de sigur, din ele tot fondul de îmbărbătare care se putea trage în folosul acțiunii noastre. Grigore Brătianu a fost fără îndoială un om de organizare chibzuită și de la el vine partea serioasă a „Ligei“, care ar fi rămas altfel o societate de studenți, cari făceau naționalism înaintea carierei. Se alcătuisese, cum se știe, comitetul celor zece tineri, „decemvirii“, delegați ai studențimii, ale cărui manifeste nu erau rele. Acela pe care-l adresă la 1882 în primăvară Regelui Carol e chiar foarte bine redactat. Se spunea Suveranului că la hotarele României trăiesc mai multe milioane de Români, că se urmează acolo o politică în care nu se ține seamă de dinșii ca popor, și cine este mai chemat decît Maiestatea Sa însăși, represintantul Statului român, purtătorul coroanei României, ca să atragă atenția factorilor dinastici din Austro-Ungaria asupra pericolului acestei politice?

A făcut une ori Regele Carol, așa cum se putea în împrejurările întîlnirii dintre doi suverani, oarecare „morală“, dar ea n'a prins. Niciun silogism nu poate să convingă pe un flămînd că nu trebuie să mănînce sau fiara cu prada în dinți că trebuie s'o lase. O are în dinți, o sfășie, o înghite; afară numai dacă nu distrugî fiara pentru ca ființa care se zbate în ghiarele ei să poată trăi.

Și, odată ce silogismul nu reușia, ce era de făcut? Firește, după obiceiul acelei generații,—nimic. Avocatul vorbise bine, dar procesul fusese pierdut. Aceasta privește pe judecător și, natural, pe client.

În vremea aceea era foarte popular—căci este bine une ori să cerceteze cineva și spusele oamenilor populari—, era foarte popular Gheorghe Panu. S'au ținut multe întruniri pe chestia națională în 1892 și, la una

din întrunirile acestea, ținută în Iași, a vorbit și el. Discursul lui e publicat întreg în „Lupta“. Panu avea reputația de foarte mare logician, de neîntrecut polemist, de raționalist perfect. Om foarte inteligent, dar în marginile logice sale. Cu logica aceasta a venit și a vorbit la Iași. Ea era însă ceva mai întinsă decât a celorlalți și ceva mai îndrăzneată; ca pentru un cap de 40 de ani. A vorbit acolo și a spus că este o absolută necesitate ca noi să realizăm unitatea politică românească. Poate chiar că discursul acesta al lui Panu la Iași este cea d'întăiu manifestare nediplomatică a „idealului național“. De alminteri a și spus-o el la sfârșit că *este* nediplomatic și că foarte bine fac tinerii cari nu sînt diplomați și prin aceasta își îndeplinesc, *sincer*, rostul lor firesc pe lume.

În discursul acesta el zicea că nu putem trăi alături cu Ungurii, că fatalitatea trebuie să se îndeplinească: să nu mai stătuim pe cei de dincolo să-i cheme la bara justiției omenești sau dumnezeiești pe apăsători, ci s'o facem noi aceasta înaintea altui for. România este de altfel un îngust „culoar“, în care națiunea se înăbușă. E o creațiune geografică informă, cu neputință de apărare. Deși nu cetise pe părintele Roth de la Brașov, dar argumentele erau aceleași: trebuie să alcătuim hotarele firești permițînd o apărare mai sigură a teritoriului național.

Acum, dacă, în loc să vorbească Gheorghe Panu la Iași, ar fi vorbit un profesor german, șef de partid politic undeva, într'un oraș din Germania, sau ar fi vorbit un profesor engles undeva într'un oraș universitar din Anglia, și chiar un profesor de rasă latină undeva în Franța sau în Italia, dacă ar fi vorbit aceștia și ar fi fost aplaudați așa cum a fost aplaudat Gheorghe Panu la Iași și ar fi avut un răsunset această cuvîntare și altele de același fel, cum a fost răsunsetul

aceleia de atunci, din 1892, de un lucru am putea fi siguri: că se va întâmpla ceva mare în viața poporului aceleia. La noi nu s'a întâmplat nimic. A mai stat Guvernul cîtăva vreme, a căzut, s'a făcut politică austriacă întocmai ca înainte, toate îndreptările ni le-am luat potrivit cu făgăduiala pe care i-o dădusem la 1870 lui Andrásy că România se îndatorește să nu facă nicio propagandă periculoasă Statului ungar în Transilvania, ci se va sprijini exclusiv pe Monarhia Austro-Ungară; iar activitatea vehementă a Ligei de la început s'a potolit, oratorii cari nu puteau trăi fără să-și verse focul într'un mare discurs patriotic, aceia și-au găsit alte ocupații. Și a trăit lumea astfel decenii întregi, tot în „îngustul culoar“ imposibil de apărut. Fiindcă aceasta este și ușurința, și acesta este și blăstămul raționalismului. El se mulțamește prin el însuși. Din fericire însă astăzi sîntem dincolo de marginile raționalismului, pe un teren cu mult mai eficace decît acesta.

Cum s'a ajuns pe terenul acesta, se va arăta acuma.

VI.

Am spus că de prin anii 1890 și, mai pronunțat, din deceniile următoare, ideea aceasta a unității politice a Românilor capătă un alt caracter. Și, ca să înțelegem caracterul pe care-l capătă în această epocă, în care ea nu mai este nici o amintire istorică așa de veche ca Traian, nici un vis așa de depărtat și de nereal cum sînt cele mai multe dintre visuri, și nu este nici o teorie de drept — și teoriile de drept sînt frumoase, dar aū un defect: că se pot face teorii tot așa de frumoase în sensul absolut contrariu, și care se pot susține tot așa de bine—, ci devine o necesitate intimă, fundamentală a nației noastre, pentru acesta să comparăm felul cum trăia în sufletele oamenilor de la noi, a fruntașilor noștri, prin anii 1890, ideea aceasta a unității politice a neamului și cum trăia, pe aceiași vreme, în sufletul mult mai puțin cultivat, și adesea ori mult mai puțin luminat și din lipsa de însușiri înnăscute, a vre unuia din vecinii noștri.

Iată, să luăm trei vecini ai poporului român. La unii este vorba de o idee națională, la alții de o idee politică împletită cu amintiri naționale. Începem cu aceia la cari este o idee națională, și numai o idee națională, dar lucrurile politice vin ca o consecință firească a ideii acesteia de unitate politică.

Să luăm pe Slavii aceia din Peninsula Balcanică cari-și ziceau Sîrbî, fie că se găsiaū în principatul liber,

fie că rămăseseră în Bosnia și Hertegovina. De cînd s'a întemeiat o Serbie, de cînd în această Serbie a ajuns să se creeze, nu o clasă de intelectuali propriu-ziși, ci o clasă de oameni cari se ocupă permanent, viața lor întregă, înainte de toate cu interesele superioare ale nației lor, n'a existat o singură divergență de păreri în ceia ce privește ideia aceasta, absolută, a unității necesare,—și din chiar ziua următoare, nu de cine știe cînd,—a nației sîrbești întregi. În această privință este un spectacol în adevăr admirabil să vadă cineva succedîndu-se, de la întemeierea Serbiei până astăzi, patru generații, care au trăit exclusiv, nu în visul Serbiei celei mari, ci în siguranța că Serbia cea mare trebuie neapărat, împotriva oricui, și chiar de ar peri o generație întregă pentru aceasta, să se îndeplinească.

Era vorba într'un moment să se ție, în vederea unei Confederații balcanice, un Congres al ziaristilor din Statele autonome, aproape independente, la care s'ar ralia și ziaristii bulgari cari, înainte de 1878, n'aveau încă o patrie liberă, ci doar anumite centre de agitație, între care cele mai importante erau la noi, în Brăila și București. Articolele ziaristilor sîrbi cari propuneaă această idee, fără să fixeze anume punctul din Peninsula Balcanică unde urmă să se țină primul congres, fie Bucureștii, fie Belgradul, fie Atena, spuneau cam așa: credem că majoritatea ziaristilor din celelalte două țeri libere, precum și majoritatea ziaristilor bulgari sînt convinși de ideia că trebuie ca în Peninsula Balcanică să se stabilească noi State naționale, întregi, definitive. Iar, cît privește Serbia, nu poate fi vorba de o majoritate numai, cînd nu există *unul* care să fie de altă părere¹.

¹ Din materialul ce vom publica supt titlul „Documente contemporane pentru relațiile României în Domnia lui Carol I-ii, cu specială privire la Peninsula Balcanică“.

Natural că trebuie să aibă cineva o conștiință foarte puternică de solidaritatea, de unanimitatea unui popor în ceia ce privește aspirațiile sale cele mai înalte și cele mai drepte, ca să spună, fără frase, liniștit, în chipul cel mai natural, acest lucru, că la alții vor mai fi oameni și de altă părere, la ei însă garantează că, fără nicio deosebire de partid, fără nicio deosebire de direcție, de grupare, toți sînt de același gînd.

Cînd a intrat principele Milan în al doilea an al majorității sale și călătoria, mult amînată supt deosebite pretexte, la Constantinopol, la suzeran, a fost pornită, cu rea voință, și s'a și desvoltat rău, ca orice lucru început cu inima strînsă, una din cele trei foi de căpetenie ale Serbiei purta în fruntea articolului său de fond această formulă: „Nu la Constantinopol; în Bosnia și Herțegovina !“

Vorbim aiurea¹ de felul cum s'a desvoltat ceremonialul de la Belgrad cu ocazia proclamării majorității principelui. În toate părțile stătea scris: „Trăiască Regele Milan al tuturor Sîrbilor!“ . Și un moment n'a stat pe gînduri guvernanții să invite toate comunele sîrbești, ba chiar toate comunele slave din Austro-Ungaria vecină, la ceremonialul acesta de proclamare a majorității unui prinț sîrb. O mare greșală diplomatică! Dar evident. O călcare a usanțelor internaționale. Mai e vorbă ! O lipsă de bună cuviință față de un vecin puternic ; risic fără margene. Da, fără îndoială. Dar sînt instincte elementare într'un popor, care fac să se sfarme toate considerațiile acestea care în viață normală dintre State evident că trebuie să existe, — căci n'ar mai putea să trăiască Statele unele lîngă altele dacă aceste considerații n'ar fi ținute în seamă. Era un sentiment atît de general și de puternic, încît mergeaŭ orbește înnainte, fără să vadă ce li stă în drum.

¹ După aceleași acte, în *Politica externă a României în Domnia lui Carol I-ii* (în pregătire).

Un alt cas: al Bulgariei. Înainte de 1912, Turcia a căutat să combată anumite păreri ale Bulgarilor cu privire la drepturile lor în Macedonia, în Tracia. Totul în zădar: știe oricine că toate silogismele nu plătiaș nimic față de starea de spirit, cu totul particulară, a acestor oameni, cari, de la cel mai de jos până la cel mai de sus, de la cel mai neînvățat până la acela care cuprindea în mintea lui mai multă învățatură, erau de aceiași părere, dar absolut de aceiași părere, despre necesitatea de neînlăturat, inexorabilă, a unei Bulgarii în marginile tractatului de la San-Stefano sau chiar în marginile Imperiului lui Simion ori Ioan Asan.

Să încerce cineva a combate părerile pe care Ungurul le are astăzi despre viitorul neamului său. Natural că nu sînt bune; dacă sînt judecate obiectiv, sînt greșite; ele nu se potrivesc nici cu istoria, nici cu logica; păreri pernicioase, fatale. Poate că un popor întreg, care are calitățile sale, va fi zdrobit în lupta cu imposibilul. Niciodată nu s'a pomenit, nu ca o națiune, dar ca un om cît de genial, să se iea la luptă cu imposibilul și să nu iasă la sfîrșit strivit supt piciorul acela de piatră dură al fatalității, care nu este decît cerința firească a lucrurilor. Căutați însă de spuneți lucrurile acestea Ungurilor. Este o stare de spirit imutabilă, de la Szécsenyi și Kossuth. În spiritul acesta sînt crescuți toți, în spiritul acesta trăiesc astăzi, și e absolut imposibil să-i faci vre-un om pe lume să-și schimbe părerea.

Acum, calea pe care astfel de păreri privitoare la tendințele firești de dezvoltare ale unui popor pot să se introducă în sufletele tuturor, este deosebită. Și chiar în cele trei exemple pe care le-am adus înainte aș fost două căi, care corespund fiecare cu împrejurările de viață ale fiecăruia din aceste popoare. Dacă

Sîrbul nu poate să conceapă viitorul nației sale în altă formă decît a unității naționale depline și eterne, aceasta se datorește faptului că de secole întregi această nație, cu o singură clasă, țerănească, a trăit în atmosfera vechilor cîntece de glorie, a vechilor poeme epice ale lui Marco Cralievici, și astăzi, cînd se scriu articole de gazetă, cînd se fac cărți de teorie, cînd se țin discursuri de întruniri publice și de Parlament, ele se inspiră numai de la această idee. Cînd Sîrbiî au ajuns la Uschiub și în locurile unde legenda pune numele lui Marco, armata întreagă pareă prindea un suflet nou, înzecit mai puternic decît înaintea. În alte armate se zice: Trebuie să luați înnălțimile acestea fiindcă este o necesitate strategică; în aceasta n'avea decît să spună cineva: Acolo a fost Marco Cralievici..

Sînt stări de spirit evident extraordinare. Și la un neam care de secole întregi trăiește o viață populară hrănită de o idee, pe care pe urmă cărturarii o primesc și o îmbracă în forme filosofice și o împodobesc cu toate veșmintele frumoase ale poeziei și retoriceî, la neamul acesta natural că nu mai poți căuta să amesteci în acest fond sufletesc permanent alte idei.

În ceia ce privește pe Ungurî, este altceva. Ungurii au clase, însă clasele acestea atît de puternic au fost entuziasmate național, prin anii 1820-1840, încît toate s'au contopit, în ceia ce privește teoria politică a viitorului lor, într'un singur imens suflet național, în stare să săvîrșească în adevăr lucruri neobișnuite. De aceia tot ce a făcut Austria de la 1867 înaintea nu este decît servirea intereselor esențiale, și secundare chiar une orî, ale nației maghiare.

Se poate întîmpla ca la un popor care are o clasă superioară foarte bine înzestrată, cum este clasa noastră de sus, deprinsă cu dominația, ca și cu emiterea și răspîndirea ideilor, de atîtea generații, această clasă,

tocmai fiindcă atrage la dînsa atît de mult din viața națională, răpind-o altora, să dea atît de larg, prin avîntul și jertfa ei, încît să poată suplini participarea mult mai slabă și mai neîndestulătoare a unor clase sociale care n'a ajuns încă la conștiința unui ideal național. La noi clasa boierească, ea a simțit, a cugetat și a vorbit pentru toată lumea. Și clasa boierească s'a continuat chiar după ce aceia cari stăteau în fruntea ei nu mai erau boierii de sînge, ci contrafaceri de boierii, oameni cari se ridicaseră din stratul de mijloc ori din țerănime, trecînd însă prin filiera care-i „boieria“ sufletește. Dar acel avînt a lipsit în clasa care absorbia totul. Destărată prin creștere, desnaționalisată prin cultură, internaționalisată prin locuința rătăcitoare și relațiile de familie și de societate cu străinii, ea nu și-a scusat prin binefaceri supremația. Decî, atîta vreme cît caracterul acesta boieresc al societății noastre s'a păstrat, fie în formă primitivă, autentică, fie în forma mai tîrzie, derivată, contrafăcută și pejorată, atîta vreme e evident că idealul nostru național — să mi se ierte cuvîntul, așa de banalisat astăzi, — a fost puțintel și un sport. Și sînt mulți la cari este încă un sport. Sport foarte frumos în momentele de entusiasm; numai cît nu este durabil. Și mulți se jenează oarecum să se amestece în sporturile nobilimii.

Cîtă vreme decî s'a ținut idealul național în acest domeniu, el a putut să apară foarte frumos, dar a rămas apanagiul unor cercuri restrînse și a fost slab în ceia ce privește temeliile. Acum, temeliile acestea s'ar fi putut întări raza întinderii acestor idei ar fi putut să ajungă cu mult mai mare, dacă școala noastră ar fi fost de la început ceia ce trebuia să fie, dacă ar fi fost o școală a sufletelor către suflete, pe cînd, în realitate, ea n'a fost decît o transmitere materială a unor cunoștințe acumulate material către alții cari

e primiaŭ material și nu se resimțiaŭ decît în ceia ce privește cariera și avantajile ei.

O școală se corectează însă prin literatură. Dar literatura a fost la început o literatură de plagiate și, pe urmă, o literatură de imitație. După aceia numai aŭ început oamenii să se gîndească la faptul că avem și noi un suflet și că acest suflet național este capabil și de cele mai înalte manifestări ale culturii. Această schimbare a literaturii intervine aproape în același timp cu crisa politică a Romînilor de dincolo de și ea nu se observă decît tîrziu, prin 1890, cînd i-a întărit acțiunea și școala populară a răposatului Haret, activitatea extrașcolară a învățătorilor, cu anumite încurajări mai mult sau mai puțin dibace, dar bine intenționate.

Noi am trăit o mulțime de vreme știind toate lucrurile, dar lucrul acela pe care trebuia să-l știm înaintea tuturor celorlalte, nu l-am știut; n'am simțit nevoia aceia de a ne cunoaște pe noi aici pînă în adînc, iar, în ceia ce privește provinciile locuite de Romîni, pînă la ultima margine a acestor provincii. Și, pentru a se ajunge la acest rezultat, nu s'a pornit din teorii generale, ci s'a început prin dezvoltarea firească a unor anumite științe.

În ultimele decenii a trebuit să se desvolte și aici, ca și oriunde, în tot largul Europei, știința graiului național. Acest graiŭ național a trebuit să-l caute cineva în toate provinciile. Și la noi ca și aiurea s'a pornit interesul pentru folclor, cu tradițiile populare, cu poveștile populare, cu cîntecele populare, care, acelea, sînt pretutindeni. O lume cu totul restrînsă, specială, a plecat ca să afle lucrurile acestea pînă în cele mai depărtate colțuri ale romînismului. S'a cercetat relativ puțin, dar, cînd se gîndește cineva ce era în 1870-80, va găsi fără îndoială că opera filologică în cele din

urmă două decenii este una din operele cele mai importante, mai bogate și mai fecunde.

Studiile istorice căutaū odată altceva: antichitatea romană, care era foarte comodă, fiindcă o aflai studiată gata de istoricii antichității din Apusul Europei. Dar de vre-o două decenii istoria această a Românilor, care se oprise la un fel de migală cronologică, a intrat în fasa culturală și filosofică. Natural că nu se putea altfel. Așa s'a întîmplat cu studiile istorice la toate popoarele din Europa modernă. Nu mai ajungea să fixezi șirul Domnilor Moldovei și ai Țerii-Românești, însemnînd exact momentul cînd fiecare din ei a trecut la o viață mai fericită. Evident că acestea sînt lucruri foarte folositoare: cu cît le știi mai bine, cu atît bazele istoriei naționale sînt mai sigure, și pe urmă poți să cauți și alte lucruri, poți să fixezi anumite legături cu mult mai vaste decît acelea care cuprînd dezvoltarea diplomatică sau militară a unor Domnii. Dar s'a ajuns mai departe. Și, cînd s'a trecut de la istoria politico-cronologică, cu detaliile sale militare și diplomatice, la istoria culturală, atunci n'aū mai apărut răsleț cele două Principate și Romîni neliberi din Ardeal și părțile desfăcute din Moldova și elementul românesc din Peninsula Balcanică, ci s'a găsit oricine, dela început, înaintea unității inițiale, netulburată vre-odată, neîntreruptă un singur moment, a poporului nostru.

Aceia cari aū plecat pe această cale erau îndemnați poate și de aplecări poetice ale temperamentului lor sau de o curiositate personală, dar cea mai mare parte aū plecat ca niște oameni cari în marginile profesiunii lor fac niște studii potrivit cu ideile epocii în care trăiesc. Și iată, de-odată, că ne-am găsit cu toții înaintea necesității de a studia, nu viața unei provincii românești într'un anume moment, ci viața tuturor provinciilor românești în toate momentele,

Cînd faci cultură, cînd studiezi așezămintele fundamentale, condițiunile generale de viață curentă, principiile de dezvoltare, manifestările sufletești de orice fel, literare, artistice, mai târziu științifice, ale unui popor, constai neapărat — și la noi, în toate hotarele, mai mult decît oriunde — unitatea sufletului popular, care aduce unitatea așezămintelor, din ce în ce mai unitare cu cît înnaintezi în timp, și care produce mai târziu o viață superioară, care și ea, în fundamentele sale, e unitară.

Atunci, natural, că și filologul ca și folkloristul, ca și etnograful, ca și antropologul, ca și geograful, care studiază după date antro-po-geografice condițiile generale de viață ale unui popor, în legătură cu pămîntul pe care se află și ale cărui fatalități le primește sau le transformă după putința sa, se unesc asupra aceluiași rezultat, de o valoare practică și actuală incalculabilă. Și oare istoricul, care știe ce rol a jucat principiul naționalităților în veacul al XIX-lea, cu cîtă greutate s'a desfăcut și cîtă imposibilitate este să-l înlătore cineva astăzi, cîte State s'a înțemeiat și a crescut și se dezvoltă și astăzi pe basa principiului acestuia național, el care a văzut atîtea fărîme de popoare întregindu-se prin aceeași suflare de entusiasm, de revoltă împotriva tiraniei străine, poate fi el împiedecat de a-și pune la sfîrșit întrebarea: Dar, odată ce totul este unitar în ființa acestui popor, de ce viața lui actuală, în momentul cînd unitatea este întăiul cuvînt de poruncă pentru toate popoarele, să continue a fi împărțită pe provinciile libere și provinciile nelibere, care, acestea, aparțin la toți stăpîniții posibili din lume?

Dar aș mai fost și alte lucruri pe lîngă acesta care aș contribuit să impuie unei nouă generații un ideal, pe care, în forma aceasta imperativă, nu l-aș simțit

generațiile cele vechi. Nu vorbesc de călătoriile mai dese, grație cărora am început însă a ne cunoaște întru cîtva, de rezultatele fericite ale sportului cu automobilul, care, oricît ar evita pe Român, îl găsește totuși în toate părțile. Dar mai sînt încă două fenomene din viața noastră națională mai recentă, care au trebuit să ni impuie această necesitate a unui nou ideal politic unitar românesc.

Unul din acești factori este creșterea bogăției și vieții în cuprinsul țerii noastre. Sîntem mai mulți și sîntem mai puternici, mai vioi decît înnainte, mai neastîmpărați une ori, mai gălăgioși, dar, în orice cas, indolența orientală a generațiilor mai vechi a fost în parte înlăturată. Am călătorit prin lume. Și, dacă nu ne ducem noi să vedem pe străini, vin ei la noi, pentru benzina noastră, pentru petrolul nostru, pentru grîul și alte lucruri ale noastre; vin ei de ne caută pe noi. Și, cînd îi vezi cum se zbat și se canonesc în viață, nu poți să păstrezi acea supremă filosofie de observație, de resignare religioasă, de indiferență față de zbuciumul popoarelor apusene, pe care o păstrează cutare Turc din Asia Mică, a cărui viață este răzimată pe quietism, întocmai precum viața Europeanului este răzimată pe activitatea din fiecare clipă care, chiar cînd nu folosește material, are pentru suflete acest imens folos că însutește viața. Noi trăim une ori într'un an de zile cît trăiau bătrîni o viață întregă, fără intensa senzație de viață pe care o putem avea astăzi.

Acumularea de bogății, împuternicirea și înviorarea sufletului național prin contactul, acasă sau în străinătate, cu alte civilizații, aceasta produce totdeauna în orice societate nerăbdare, avînt, pornire. Dacă noi am fi un popor de industriași sau de comercianți, atunci am fabrica mărfuri, am impune cu puterea Statului nostru tractate de comerț altora, mai slabi decît

noi, am întemeia coloni, am rătăci pe mări ; am găsi venituri, profituri, în activitatea aceasta economică, precum le găsesc Englezii, Germanii, Olandezii, Belgienii și atîția alții. Dar noi n'avem comerț și industrie în stil mare; nu putem să le avem.

Sînt apoi alte popoare, care, prin prisosul producției lor intelectuale, prin culmile pe care le atinge geniul lor național, pregătit printr'o educație seculară, ajung să domine popoarele cu ideile lor și cunoștințele lor, cu sistemul și metodele lor, și aș atunci astfel bucuria aceasta de cuceritori, care apoi nu mai cere altceva.

Sînt, în sfîrșit, alte popoare care, în afară de marginile lor naționale, în stăpînirea tuturilor mijloacelor tehnice moderne ale războiului, simt din vreme în vreme nevoia—imorală dacă voiți, dar foarte inteligibilă— de a se răspîndi asupra lumii. Cine suferă, sau cine este amenințat, cine este jignit în ideile sale morale, condamnă. Dar observatorul care înțelege motivele faptelor omenestii își explică. Nu că iartă, căci este falsă teoria că cine înțelege și iartă, dar el pricepe cum nații îmbulzite de populație, pe calea aceasta își cheltuiesc prisosul vitalității lor, și dincolo de marginile dreptului.

Dar un popor care nu s'a întins nici măcar în marginile dreptului său, care nici nu îndrăznește măcar să-l afirme, cum l-aș afirmat Sîrbiu, Bulgariu, Grecii, și dincolo de hotarele posibilității, ale realității, poporul acesta evident că trebuie să dea un asalt desperat măcar către cucerirea drepturilor sale naționale elementare. Noi nu sfărîmăm ziduri, ci numai, acolo unde este orizontul deschis și nimic nu ne împiedecă din punctul de vedere moral, călcăm liniștii, în prisosul vieții noastre naționale, pe poarta firească ce duce către idealul drept.

Și, apoi, ne democratizăm; este clar. N'am ajuns încă acolo, încît să strîngem cuiva mîna pentru munca

pe care o represintă. Cu toate acestea în mijlocul Europei democratice de astăzi este o nevoie,—parcă este chiar o datorie de bună cuviință,—ca și noi să lăsăm „boieria“ noastră, care nu mai înseamnă nimic, care nu mai este o onoare și nu poate fi un serviciu social, cum nu mai păstrează nicio glorie a trecutului, ca să ne democratizăm. Fiindcă această democratizare, nu de formule, ci de realitate, de viață economică, de drept constituțional și de comuniune socială, de nouă morală publică, aceasta și numai aceasta dă putere popoarelor actuale.

Confundă clasa stăpînitoare în marea viață națională, și atunci, prin botezul acesta în apele curate ale neamului, ea va învia. Iar valurile acestea vii, atinse de cultură, de inițiativa politică pe care o represintă clasele de sus, vor curge cu mai multă intensitate și mai mult avînt decît până atunci.

Dar este foarte ușor să zici: Hai să ne democratizăm! E greu să ajungi la aceasta. Pentru aceasta trebuie să o energică convertire a unui popor întreg, datorită unei năvăliri de idei în care toți să creadă, de care toți să se lase transformați — și în stadiul nostru de cultură, în care se cetește așa de puțin, și mai ales în care se cetește așa de rău, este foarte greu—său contagiunea exemplului. Casa și curtea și ogorul și livada vecinului sînt o învățătură cu mult mai bună decît toate școlile din lume. Foarte ticălos trebuie să fie omul care, încunjurat din toate părțile de vecini de ispravă, continuă să rămînă un leneș, un risipitor și uu stricat. Îl biruiește mediul. Poate că mediul bun biruiește mai greu pe cel rău decît mediul rău să biruiască pe cel bun. Dar, cu toate acestea, și cel rău trebuie să fie cucerit la sfîrșit.

Ni trebuie astăzi oamenii, cari, fiind ca noi și trăind alături cu noi, să ni dea exemplul unei democrații curate, frățești, deprinsă a luptă umăr la umăr pentru

drepturile naționale, pentru izbînda acelei cauze care nu mai este numai a unora, ci a tuturor.

Apoi aceia sînt Romîni de aiurea, mai toți. În primul rînd ce sînt ei oare decît una din cele mai ispititoare, din cele mai producătoare de contagiune dintre democrațiile europene? Noi avem nevoie de dinșii, precum foarte bine a spus-o un parlamentar român care a avut intuiția acestui lucru, noi avem nevoie de Romîni aceștia de aiurea pentru a reformă în sens democratic întreaga noastră viață națională.

Și, atunci, recapitulînd: O cultură nouă, organică, nu ideologică, de lucruri, nu de cuvinte, a noastră, nu a altora, pornind pe calea științifică, și nu pe calea retorică, și care pe toate drumurile ne face să cunoaștem unitatea poporului nostru și ne îndreaptă în chip firesc către conștiința unui viitor pe care ar fi o erezie științifică să-l negăm — și este mare lucru cînd ajunge un ideal în fasa aceia, încît a-l contesta este o erezie științifică pentru cele mai luminate minți ale unui popor —; pe de altă parte, orientarea firească, cu toate păcatele și cu toate greșelile, a unei societăți care se îndreaptă înaintea de orice către cel mai logic, cel mai larg, cel mai deschis orizont în viitor; și, în al treilea rînd, nevoia aceasta de a căuta să atragem în mijlocul poporului nostru liber acele milioane care, trăind alături de noi, ne pot transforma în cîtiva ani de zile așa cum cere vremea. În felul acesta, pe trei căi: calea culturală, calea economică și calea politico-socială, a ajuns o generație nouă, din care facem parte noi, aceia cari îmbătrînim acum și din cari, cu sporul minții și cunoștințelor lor, vor fi chemați a face parte tinerii, — la conștiința necesității absolute a îndeplinirii formei politice de viață unitară a poporului românesc.

NEAMUL ROMĂNESC

Tipografie și Legătorie de
cărți. • Vălenii-de-Munte.